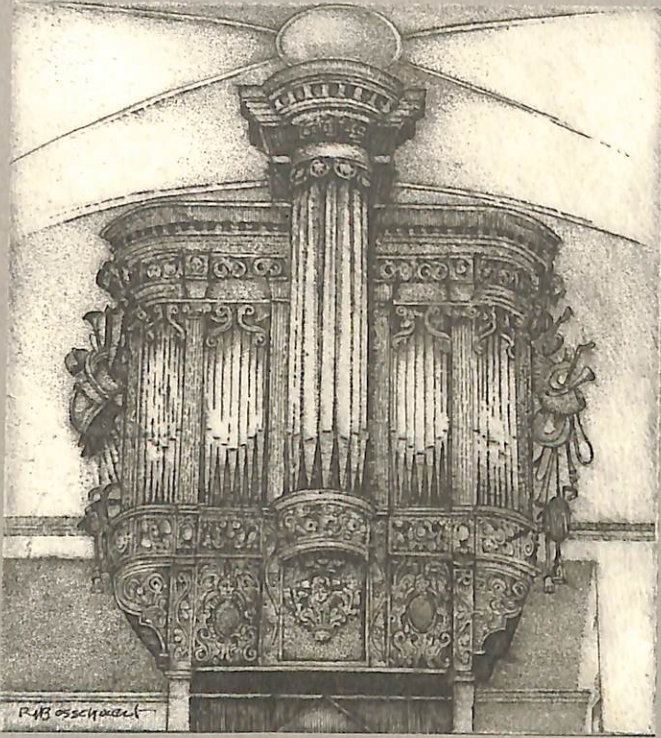

S E P T E M B E R 2 0 0 1

3

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Bijdragen

Jan en Blasius Bremser (ca 1610-1679)
"Oirgelmaecker woonende binnen Mechelen" 130
WENCESLAUS MERTENS

Biografische sprokkelingen omtrent
Abraham van den Kerckhoven (ca 1618-1701) 163
KAMIEL D'HOOGHE

Het Schyvenorgel (1907) van de St.-Petrus- en Pauluskerk
te Oostende gerenoveerd 171
LUK BASTIAENS

Een orgelbouwproject van Gilles Brebos uit 1570-71 in Milaan 175
LORENZO GHIELMI

Besprekingen 181

Mededelingen 187

Agenda 189

Orgeltijdschriften 192

Afb. 1: Het monumentale prospect van het Bremser-orgel in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen gebouwd tussen 1665 en 1669

WENCESLAUS MERTENS

Jan en Blasius Bremser (ca 1610-1679)⁽¹⁾ "Oirgelmaecker woonende binnen Mechelen"

I. INLEIDING

Jan en Blasius Bremser zijn in de Belgische organografie reeds lang geen onbekenden meer. De kennis over deze orgelbouwers is in de laatste jaren aanzienlijk toegenomen, maar tot een omvattend overzicht en analyse van hun oeuvre is men nog steeds niet gekomen. Dit mag ons toch enigszins verwonderen, omdat er van de Zuid-Nederlandse orgelbouwers uit de 17de eeuw weinigen zijn van wie zo een aanzienlijk deel van hun oeuvre bewaard is gebleven, zij het dan soms in een heel verhakkelde toestand. Met deze bijdrage hebben we niet de ambitie de ontbrekende synthese te schrijven, maar willen we veeleer een stand van onderzoek weergeven.

Toen Dr. E. Van Autenboer in 1963 een eerste, wetenschappelijk degelijk onderbouwd overzicht publiceerde van de activiteiten van de orgelmakers Jan en Blasius Bremser, werd voor het eerst de omvang van het oeuvre van deze Mechelse orgelbouwers ten volle duidelijk.⁽²⁾ Tot dan was de kennis erg gebrekkig gebleven. De naam Bremser dook voor het eerst op in de Belgische organografie in 1865, in het monumentale werk *Historique de la facture et des facteurs d'orgue* van de hand van E. Grégoir. Grégoir wist over Blasius Bremser niet veel meer te vertellen dan dat hij in 1671 te Antwerpen een orgel bouwde voor de St.-Walburgakerk en dat hij in 1674 er de orgels van de kathedraal stemde.⁽³⁾ Jan, de vader van Blasius, komt bij Grégoir helemaal niet ter sprake. Toen in 1881 J. Baeten zijn *Verzameling van Naamrollen [...]* publiceerde, beschreef hij uitgebreid aan de hand van de Mechelse kerkarchieven van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle, de activiteiten die Jan Bremser in de O.-L.-Vrouwekerk ontplooidde o.a. de bouw van een groot orgel tussen 1665 en 1668.⁽⁴⁾ Hiermee maakte de naam van Jan Bremser voor het eerst zijn intrede in de Belgische organografie. Heel even wordt Jan Bremser opnieuw vermeld in 1891, meer bepaald in verband met de verkoop van een orgeltje aan de kerk van Keerbergen in 1644.⁽⁵⁾ In 1911 publiceerde Van Doorslaer een eerste – weliswaar summier – biografische beschrijving van zowel Jan als Blasius.⁽⁶⁾ Hij baseerde zich hiervoor vooral op onderzoek dat hij in Mechelse kerkarchieven had gedaan.

De namen van Jan en Blasius doken in de daarop volgende jaren af en toe wel op in de historiografie zonder echter de kennis over hun oeuvre echt uit te breiden. Dit geldt o.a. voor de studies die Krepis in 1932 en 1933 publiceerde, maar ook voor een onderzoek dat Stellfeld in 1942 uitgaf over de Antwerpse clavecimbelbouwers.⁽⁷⁾ Vanaf de 50er jaren echter werden nu ook steeds meer nieuwe instrumenten van vooral Jan Bremser geïdentificeerd. Vooral B. De Keyzer, J. Meeus en T. Timmerman hebben zich in deze context verdienstelijk gemaakt.⁽⁸⁾ In 1956 publiceerde Dr M.A. Vente een uiterst belangrijke verzameling historische documenten, waarin o.a. 2 contracten van Bremser-orgels werden opgenomen (Aarschot en Mechelen (O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle)).⁽⁹⁾

In 1963 was het dus hoogtijd voor een samenvatting van de stand van onderzoek en een gedetailleerd biografisch onderzoek. E. Van Autenboer deed zeer uitgebreide archivalische navorsingen in Mechelse archieven, gekoppeld aan een grondig bibliografisch onderzoek. Hiermee was de aandacht voor deze merkwaardige bouwer voorgoed gewekt. Van nu af werden regelmatig nieuwe gegevens over deze orgelbouwers aan het licht gebracht, waarbij de bronnenpublicatie een belangrijk onderdeel ging uitmaken. Na 1963 waren het vooral G. Potvlieghe, T.J. Gerits en L. van Tongerlo die tal van onbekende Bremser-activiteiten ontdekten.⁽¹⁰⁾ Vooral J.-P. Félix verrichtte sedert 1976 fundamenteel historisch onderzoek.⁽¹¹⁾

Hoewel reeds in 1971 G. Potvlieghe de betekenis van Jan Bremser binnen de orgelbouw in de Zuidelijke Nederlanden onderstreepte, werd aan dit aspect binnen het Bremser-onderzoek weinig of geen aandacht besteed.⁽¹²⁾ Het onderzoek dat wijzelf een vijftal jaar geleden hebben aangevat, wil vooral in deze leemte voorzien. In dit onderzoek zullen vooral de overgebleven elementen uit het oeuvre van Jan en Blasius Bremser geïnventariseerd en geanalyseerd worden. In een comparatieve aanpak zal het dan mogelijk worden de betekenis van hun werk binnen de 17de-eeuwse orgelbouw beter te omschrijven.

II. HERKOMST. "EEN ZEKERE DUITSER BREMSER"

Waar en wanneer Jan Bremser werd geboren, blijft voor de historici voorlopig nog een onopgeloste vraag. De oudste, eigenhandige schrijfwijze van de naam Jan Bremser vinden we terug op het contract uit 1638 dat Bremser afsloot voor de bouw van een orgel voor de Mechelse speelman Jan op de Beke: *Johannes Brömbser*. E. Van Autenboer merkte in 1963 terecht op dat met een dergelijke schrijfwijze de herkomst van Bremser in Duitstalig gebied moest gezocht

worden.⁽¹³⁾ Jan Bremser zou overigens maar heel geleidelijk afstand doen van deze typisch Duitse schrijfwijze. In 1647-1648 tekende hij nog steeds met *Jannes* en *Johannes Brombser* op de documenten met betrekking tot de bouw van een orgelpositief voor de kapel van Duffel in 1647-1648.⁽¹⁴⁾ Dat E. Van Autenboer in de goede richting zat bleek toen in 1968 L. van Tongerlo in de notulenboeken van de kerkeraad van de hervormde gemeente van het Noord-Brabantse Lith (NL) een notitie vond uit 1788, afkomstig van A. Peeters, pastoor te Retie, met volgende tekst: "*extractum ex manuali Lamberti de Leuw pastoris in Rethy ab anno 1663 usque 1689: Organum desumptum ex Ecclesia Carmelitarum Mechliniae, factum a quodam Germano Bremser qui collaboraverat organo Buscodensis; operâ filii eius Blasii Bremser huc (in Retie) translatum est. Constitit 600 florenis pecuniae permissae, est maioris valoris. Ita est; And. Peeters pastor in Rethy 1788*".⁽¹⁵⁾ In vertaling betekent dit: "Uittreksel uit het manuaal van Lambert De Leeuw, pastoor te Retie van 1663 tot 1689: 'Het orgel afkomstig uit de kerk van de karmelietessen te Mechelen en gebouwd door een zekere Duitser Bremser, die meewerkte aan het orgel van 's-Hertoghenbosch, werd door toedoen van zijn zoon Blasius Bremser overgebracht naar hier (Retie). Het kostte 600 fl. en heeft een zeer grote waarde.' Voor echt, And. Peeters, pastoor te Retie, 1788." Uit deze tekst leren we twee belangrijke zaken: Jan Bremser was wel degelijk van Duitse afkomst en bovendien werkte hij mee aan het orgel van 's-Hertoghenbosch. De juistheid van deze gegevens wordt gewaarborgd door het feit dat pastoor De Leeuw deze tekst optekende naar aanleiding van de overbrenging van het Bremser-orgel uit Mechelen naar Retie tussen juni 1672 en juni 1673. De overbrenging gebeurde door Blasius Bremser en van hem hoorde pastoor De Leeuw waarschijnlijk deze nuttige informatie (vader Jan was in 1669 reeds overleden). L. van Tongerlo voegt er nog aan toe dat pastoor De Leeuw in 1616 in 's-Hertoghenbosch was geboren en er ook mogelijks is blijven wonen tot zijn intrede in de abdij van Tongerlo in 1636: hij kan dus goed geweten hebben wie er aan het orgel van de Sint-Janskerk heeft gewerkt.⁽¹⁶⁾

Wanneer we nu in deze context de schrijfwijze van de naam Bremser chronologisch bestuderen, krijgen we zelfs verwijzingen naar de streek waar hij vandaan komt. Bij de analyse moeten we een onderscheid maken tussen enerzijds de autografe schrijfwijzen en de niet autografe schrijfwijzen. Wanneer we dit onderscheid maken komen we tot volgende vaststellingen. Bij de autografe schrijfwijzen stellen we *grosso modo* slechts twee schrijfwijzen vast. Tot 1655 blijft Jan Bremser zijn naam op een Duitse wijze schrijven (Brömbser, Brombser, Bromßer), waarbij opvalt dat vooral de voornaam wordt aangepast

aan het Nederlandstalige milieu (Johannes, Jannes, Jan). Vanaf 1657 heeft Jan Bremser de spelling van zijn naam volledig aangepast de Nederlandstalige omgeving: hij tekende nog uitsluitend met “Jan Brimser” of “Jan Bremser”, waarbij hij een duidelijke voorkeur schijnt gehad te hebben voor “Jan Brimser”.

Schrijfwijzen van de naam Bremser tijdens de 17de eeuw

Autograaf:

Johannes Brömbser (1638, Mechelen)
 Johannes Brombser (1647, Duffel)
 Jannes Brombser (1647, Duffel)
 Jannes Brombser (1648, Duffel)
 Jan Bromßer (1652, Sint-Gillis-Waas)
 Jan Brombser (1655, Antwerpen)
 Jan Brimser (Zandhoven, 1657)
 Jan Bremser (Westerlo, 1661)
 Jan Brimser (Mechelen, 1661)
 Jan B[r]emser (1662, Anderlecht) (autograaf ?)
 Jan Brimser (1663, Halle)
 Jan Brimser (Mechelen, 1665)
 Jan Brimser (1665, Vilvoorde)
 Jan Brimser (1668, Vilvoorde)
 Jan Brimser (1668, Mechelen)
 Blasius Bremser (1675, Antwerpen)
 Blasius Bremser (1678, Philippeville)
 Jan Bremser (1657, Mechelen)
 Jan Bremser (Zandhoven, 1657)
 Jan Bremser (Mechelen, 1661)
 Jan Bremser (Westerlo, 1661)
 Jan B[r]emser (1662, Anderlecht)
 Jan Brunser (1662, Anderlecht)
 Jan Brunser (1664, Belsele)
 Jan Brimser (1665, Sinaai)
 Blasius Briemser (1665, Sinaai)
 Jan Brimser (Mechelen, 1665)
 Jan Bremser (1666, Sinaai)
 Jan Bremser (ca 1668, Mechelen)
 Jan Brimsel (1668, Mechelen) (schrijffout)
 Hans Brimser (1668, Leuven Terbank)
 Jan Brimser (1669, Mechelen)
 Blasius Bremser (1674, Antwerpen)
 Blasius Braemser (1675, Antwerpen)
 Blasius Bremser (1675, Antwerpen)
 Blasius Bremser (1672, Retie)
 Blasius Bremser (1678, Philippeville)

Niet autograaf:

Jan Pruymser (1636, Mechelen)
 Jan Pruynsart (1638, Mechelen)
 Jan Bropmser (1637, Asse)
 Jan Bropmser (1638, Asse)
 Jan Bromser (1640, Hamme)
 Jan Bromser (1644, Keerbergen)
 (de naam werd verschillende keren overschreven en was bijna onleesbaar)
 Joannes Bromser (1644, Mechelen)
 Jan Bremser (1646, Aarschot)
 Hans Bremzer (1647, Duffel)
 Joannes Bromser (1648, Heist-o.d.-Berg)
 Jan Bromser (1648, Heist-op-den-Berg)
 Jan Bronsaer (1650-51, Sinaai) (Bremser?)
 Jan Bronsaert (1652-53, Sinaai) (Bremser?)
 Jan Braemser (1652, Sint-Gillis-Waas)
 Jan Brepmpser (1655, Antwerpen)

De analyse van de niet autografe schrijfwijzen is nog een stuk interessanter. De oudste schrijfwijzen zijn kennelijk heel sterk gebaseerd op het fonetische aspect: zij geven als het ware het klankbeeld weer, gebaseerd op de wijze waarop Jan Bremser vermoedelijk zijn naam uitsprak: Pruynsart en Pruymser. Opvallend

is de transitie van een b naar een p en een klankverschuiving van ö naar ui. Deze fenomenen zijn typerend voor de Zuid-Duitse taalgebieden zoals Beieren en Franken en de door hen beïnvloede omliggende gebieden als Tirol en het Duitstalig gedeelte van Bohemen. Tijdens ons onderzoek hebben we trouwens kunnen vaststellen dat de naam Brömser vandaag nog steeds voorkomt in Zuid-Duitsland (en uitsluitend daar). Dit geldt trouwens ook voor de naam Goltfuß, die vooral rond Bamberg en Bayreuth schijnt geconcentreerd te zitten (Franken). Illustratief in dit verband is het feit dat Bremser in zijn contract met Jan op de Beke in 1638 ondertekent met “Johannes Brömbser”, terwijl in datzelfde contract de klerk zijn naam spelt als “Jan Pruynsart”.⁽¹⁷⁾ Aangezien Jan Bremser zich kennelijk van een Zuid-Duits dialect bediende, moeten we zijn origine gaan zoeken in deze regio. Hoewel er zich ook bij de niet-autografe schrijfwijzen een zekere systematiek begint af te tekenen in de spellingswijze doorheen de jaren, toch zal men nooit helemaal vertrouwd geraken met deze vreemde naam: tot in de jaren 50 van de 17de eeuw zal men Bromser gebruiken (weliswaar met varianten), terwijl vanaf ca 1655 ook hier Bremser en Brimser ingeburgerd geraken (eveneens met varianten).

Hoe Jan Bremser in de Zuidelijke Nederlanden terecht kwam, kan nog steeds niet met afdoende zekerheid worden vastgesteld. G. Potvlieghe was in 1965 de eerste om te wijzen op een samenwerking tussen Hans Goltfuß en Jan Bremser: in 1637-1638 werkte Jan Bremser mee aan een orgel dat Hans Goltfuß te Asse bouwde.⁽¹⁸⁾ Ook

elders duiken in die 30er jaren hun beider namen af en toe samen op. Zo bijvoorbeeld betaalden de kerkmeesters van de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen in 1635 *Hans Golthuys orgelmaecker die de orgel al hier heeft gevisiteert voor het gaen ende commen van Erps*. Het jaar daarop voerde Jan Bremser reeds belangrijke herstellingswerken uit aan datzelfde orgel. Hij werd vergoed *voor sijne montkosten, dachueren, ende leveringen van materialen*.⁽¹⁹⁾ Van Hans Goltfuß weten we dat hij als meestergezel van de Keulse orgelbouwer Floris Hocque jr. via 's-Hertoghenbosch naar de Zuidelijke Nederlanden afzakte. Floris Hocque jr. bouwde tussen 1618 en 1622 een indrukwekkend orgel voor de Sint-Janskerk te 's-Hertoghenbosch en liet zich

handtekening van Jan Bremser onder het contract voor de bouw van een orgel te St.-Gillis-Waas van 7 juni 1652

daar bijstaan door o.a. twee - niet nadergenoemde - knechten. Blijkbaar voldeed het orgel niet aan de verwachtingen van de opdrachtgevers, want er moesten in de daarop volgende jaren tal van verbeteringen worden aangebracht. Toen in 1631 Hocque overleed waren de problemen nog steeds niet opgelost en zijn meesterknecht, Hans Goltfuß moest de werken verderzetten. Op 14 februari 1634 signaleerde hij aan de opdrachtgevers dat hij de werken als voltooid beschouwde en dat hij *meer als een geheel jaer over dit voorsz. organen is doende gewest, met eenen knecht*. Het orgel wordt van 17 tot 20 maart 1634 gekeurd, maar onvoldoende gevonden om te worden opgeleverd. De opdrachtgevers besloten om niet langer met Goltfuß samen te werken.⁽²⁰⁾ De knecht die Goltfuß hielp bij deze werken, wordt niet bij name genoemd. Wanneer we de eerder geciteerde tekst van Retiese pastoor De Leeuw opnieuw bekijken, wordt het erg verleidelijk te gaan denken dat hier Jan Bremser bedoeld wordt. Wanneer het inderdaad om Jan Bremser gaat, dan moet deze zich, na het beëindigen van de werken te 's-Hertoghenbosch begin 1634, onmiddellijk naar Mechelen hebben begeven, omdat hij daar vanaf 1634 het onderhoud van het orgel in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk in opdracht krijgt. Dit is dan ook de eerste keer dat Bremser met naam en toenaam vermeld wordt in de orgelgeschiedenis.⁽²¹⁾ Mogelijks is het ook Goltfuß die voor hem het pad effende in de Zuidelijke Nederlanden. Goltfuß bouwde namelijk in

1630 een nieuw orgel voor de kerk van Steenokkerzeel en verzorgde tot 1636 er het onderhoud van. Ook Goltfuß blijkt na het débaucle van 's-Hertoghenbosch zich definitief in de Zuidelijke Nederlanden gevestigd te hebben: in 1634 bouwde hij een nieuw orgel in de kerk van Tervuren en in 1635 blijkt hij in Erps te verblijven.⁽²²⁾

Wanneer Jan Bremser werd geboren, weten we evenmin. Maar wanneer we ervan uitgaan dat hij te 's-Hertoghenbosch nog een medewerker was en wanneer we weten, dat hij in 1637 huwde en 1669 overleed, dan kunnen we met grote waarschijnlijkheid stellen dat hij tussen 1600 en 1610 werd geboren.

III. "MEESTER JAN BROMSER OIRGELMAECKER WOONENDE BINNEN MECHELEN"

Het is in de huidige stand van kennis niet duidelijk wanneer Jan Bremser zich

als orgelbouwer te Mechelen is komen vestigen. De oudste vermelding als orgelbouwer te Mechelen vinden we terug in het contract dat hij maakte in 1644 voor de levering van een orgelpositief voor de kerk van Keerbergen: de opdrachtgevers verklaren *mits desen van Meester Jan Bromser, oirgelmaecker, woonende binnen Mechelen, gecocht te hebben ende hun te dancke geleverd te zijn een positieff of cleijn oirgelken eertijden gestaen hebbende in Sint-Janskercke binnen Mechelen*.⁽²³⁾ Nochtans is het niet ondenkbaar dat Bremser zich reeds vanaf 1634 te Mechelen is komen vestigen omdat hij vanaf 1634 het onderhoud in handen kreeg van het orgel in de Sint-Petrus- en Pauluskerk te Mechelen en in 1636 deed hij uitgebreide herstellingswerken aan het orgel van de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle. Bovendien werd hij in de kerkrekeningen van 1636 van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle voor het eerst *Meester* genoemd, wat erop wijst dat hij op dat ogenblik een zelfstandig orgelbouwer was en geen gezelf of knecht meer.⁽²⁴⁾

Jan Bremser huwde op 4 augustus 1637 met deze Joanna Buys in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle. Zij was afkomstig uit de O.-L.-Vrouweparochie. Uit dit huwelijk werden minstens 5 kinderen geboren, waarvan Dirick de oudste was, geboren in 1639. Hij werd gevolgd door Dismas (1643), Blasius (1646), Elisabeth en Peeter (1652). Hiervan moeten Dismas, Blasius en Peeter bij hun vader later in het altelier hebben meegewerkt.⁽²⁵⁾ In 1655 is bij de levering van een nieuw orgel voor de Sint-Salvatorabdij te Antwerpen sprake van *hem* [Jan Bremser] *ende sijnen sone*.⁽²⁶⁾ Wanneer we ervan uitgaan dat hiermee niet Dirick werd bedoeld omdat deze zwakzinnig was, moet dit dan wel Dismas geweest zijn, hoewel deze op dat ogenblik pas 12 jaar was. Bij de bouw van een nieuw orgel in de kerk van Westerlo in 1661 heeft men het dan weer over *Jan Bremser met sijne twee sonen oft knechten*.⁽²⁷⁾ Vermoedelijk was naast Dismas (18 jaar) nu ook nog Blasius (15 jaar) aan het werk. De rekeningen van de priorij Terbank in Herverlee van 1662-1670 vermelden dat *in Julio van desen tegenwoordigen jaer 1668 is gestelt ons dobbel orgel in onse kercke door mr hans brimser ende zijne drie soonen die daer mede langentijt hebben besich geweest*.⁽²⁸⁾ Hiermee kunnen inderdaad Dismas (25 jaar), Blasius (22 jaar) en Peeter (16 jaar) bedoeld geweest zijn. Enkel van Blasius weten we dat hij zich verder als orgelbouwer heeft gevestigd. Buiten het feit dat zij tweemaal gehuwd is geweest, ontbreken we van Elisabeth voorlopig nog elk spoor.⁽²⁹⁾

Bremser's vrouw, Joanna Buys, overleed op 6 november 1659. Uit de staat van het sterfhuis van 10 juni 1660, die werd opgemaakt omdat er nog minderjarige kinderen waren, blijkt dat het echtpaar Bremser-Buys een huis bezat in de Ravenbergstraat, gelegen in de parochie van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle.⁽³⁰⁾ Maar waar precies stond dit huis in de Ravenbergstraat? Wanneer we

handtekening van Jan Bremser onder het contract voor de bouw van een orgel in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen van 19 januari 1665

de Mechelse wijkboeken, die vanaf ca 1640 werden aangelegd, openslaan, lezen we in het register dat de Ravenbergstraat behandelt het volgende:

“Ravenberchstrae[te] zijde van[de] kercke: Een huijs neffens de stacie opden hoeck competer[ende] Jan Bremser”.⁽³¹⁾ Met stacie werd hier wel degelijk een

stacie van de kruisweg bedoeld die in die wijk langs de straten was opgesteld. In deze wijkboeken werden per eigendom de hypotheeken opgetekend die eigenaars op hun eigendommen namen. Zo nam Bremser een hypotheek op dit huis op 30 oktober 1654. Bij een nauwkeurig onderzoek van de schepenakten, blijkt dat Bremser inderdaad een hypotheek opnam op *sijn huijs, metten achterhuyse, gronde, ende toebehoorten, gestaen opde ravenberchstraete opden hoeck van de langenuwstraete, mette werckgereetschappen ende sijne meubelen daer inne sijnde.*⁽³²⁾ Hieruit leren we dus dat het bedoelde huis stond op de hoek van de Ravenbergstraat en de Lange Nieuwstraat en dat Bremser daar woonde en er ook zijn atelier had. In de collectie pentekeningen die J.-B. De Noter aanlegde tijdens de eerste helft van de 19de eeuw, bevindt zich in het tweede deel een afbeelding

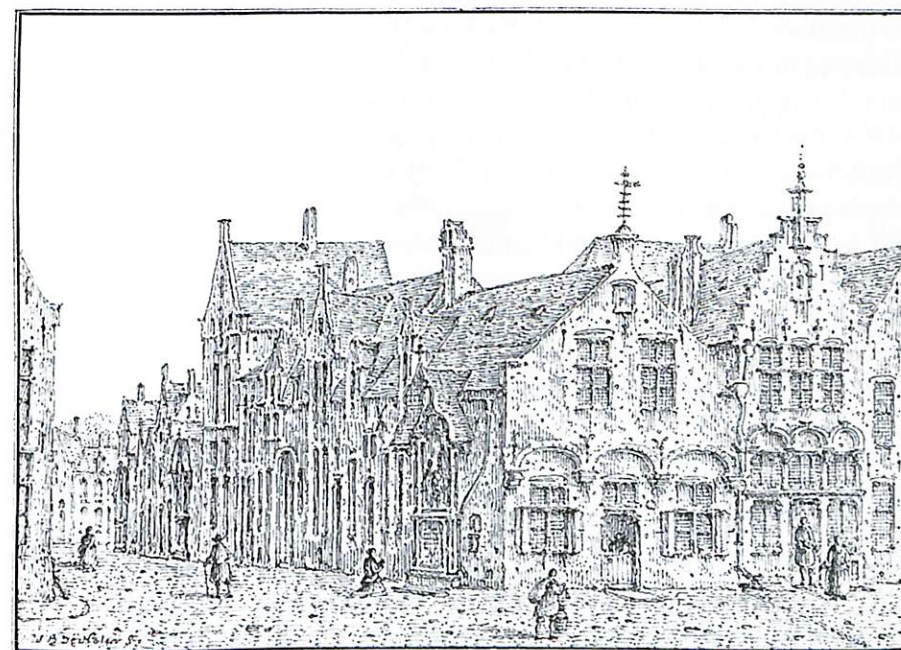
© Stadsarchief Mechelen

Afb. 2: De parochie van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle ten tijde van Jan Bremser. De pijl geeft de plaats aan waar het atelier van Bremser zich bevond. Detail van de kopie de J.-B. De Noter in 1812 vervaardigde van het stadsplan van Jan Van Hanswijk uit 1576.

met als onderschrift: *“stacie op den hoeck der raevenberg straet 1840”.*⁽³³⁾ Het is precies deze locatie die werd omschreven als Bremsers eigendom. Op deze afbeelding zien we een hoekhuis van één bouwlaag onder een zadeldak, waar de zolderverdieping klaarlijklijk als leefruimte is ingericht. De puntgevel

aan de kant van de Ravenbergstraat telt drie traveeën met boven de ramen en de deur laatgotische bogen, die verwijzen naar bouwconstructies uit de 16de eeuw. De vensteropeningen bevatten kruismonelen die minstens naar de 17de eeuw verwijzen. Aan de zijde van de Lange Nieuwstraat zien we de stacie van de kruisweg, met links daarvan iets dat wijst op een grotere opening, wat mogelijks de toegang kan geweest zijn naar het *achterhuys*. Hoewel de tekening pas rond 1840 werd gemaakt, geeft zij duidelijk een pand weer dat tal van 17de-eeuwse kenmerken draagt. Dat op deze afbeelding het pand staat zoals Jan Bremser het kan gekend hebben, is dus heel goed aan te nemen. Ook Blasius schijnt hier later gewoond te hebben.⁽³⁴⁾

Opvallend is dat Bremser in de documenten die naar aanleiding van het overlijden van zijn vrouw zijn ontstaan, *M[eester] Jan Brimser orgelmaecker ende borger binnen dese stad Mechelen* wordt genoemd.⁽³⁵⁾ Wanneer Bremser precies het Mechelse burgerschap heeft verkregen, is eveneens onzeker. Blijkbaar heeft hij het Mechelse poorterschap niet gekocht, vermits zijn naam

Stacie opden hoeck der Ravenberg Straet 1840.

Afb. 3: Het pand op de hoek van de Ravenbergstraat en Lange Nieuwstraat, waar het atelier van Jan en Blasius Bremser gevestigd was. Pentekening van J.-B. De Noter van ca 1840.

© Stadsarchief Mechelen

in de lijsten van de gekochte poorters niet opduikt.⁽³⁶⁾ Het is best mogelijk dat hij het burgerschap heeft verworven op basis van titel V, artikel 9 van het Mechelse gewoonterrecht, dat zegt: "*Item, die binnen der stadt van Mechelen woont in zijns selfs huys, daerinne hi gegoet ende gheerft is oft jaer ende dach binnen der stadt gewoon heeft, wort ghehouden, gheacht ende gereputeert voor eenen ingesetene der selver stadt.*"⁽³⁷⁾ In dat geval hangt het burgerschap van Bremser samen met het verwerven van een huis, waarin hij zelf woonde. Wanneer hij het pand in de Ravenbergstraat heeft verworven, konden we tot nog toe niet achterhalen.

Na het overlijden van zijn vrouw, huwde Jan Bremser opnieuw, ditmaal met Margriete Van Eeigem, op 12 juni 1660, andermaal in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle. Dit huwelijk bleef kinderloos.⁽³⁸⁾

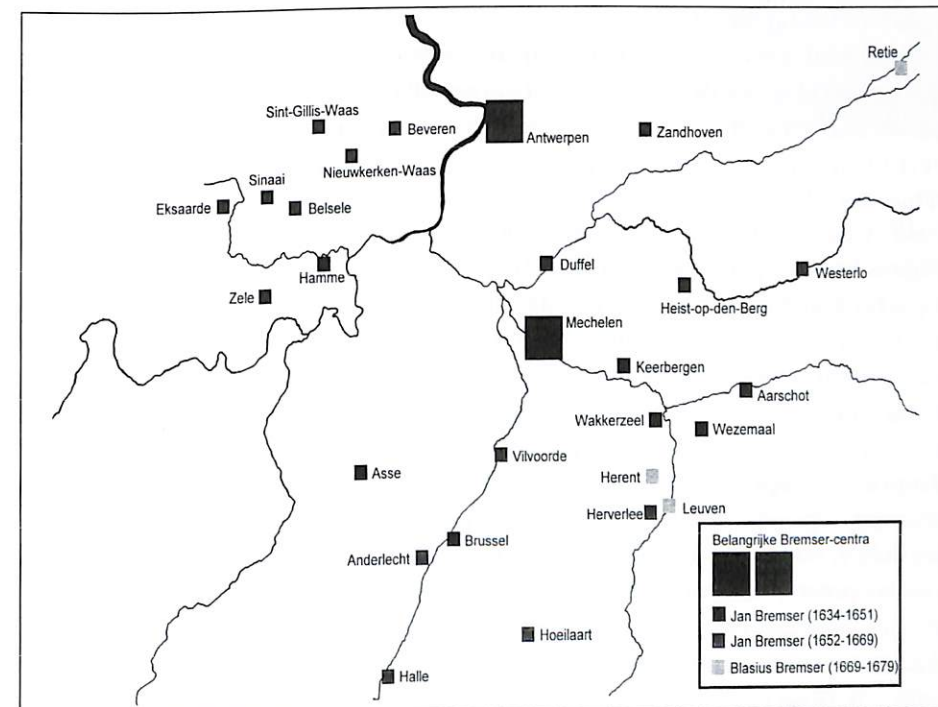
Op 30 augustus 1669 had de uitvaart plaats van Jan Bremser in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle.⁽³⁹⁾ Waar hij begraven werd weten we niet. Het contract dat hij op 19 januari 1665 afsloot voor de bouw van een nieuw, groot orgel in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle, werd ondertekend door de kerkmeesters, *belovende den voorschreven Meester Jan met sijne huijsvrouwe die plaetse tot haerlieden begraeffnisse onder die voorschreven orgel.* Of Jan Bremser daar in 1669 ook effectief begraven werd, mag zeer sterk betwijfeld worden. De bouw van het orgel in de O.-L.-Vrouwekerk verliep immers zeer tot ongenoegen van de opdrachtgevers, zodanig zelfs dat er was *een different geresen tusschen den voors. orgelmaecker* en de opdrachtgevers. Op 14 maart 1668 werd een akkoord bereikt over *eenige questien [...] geresen over de voordere voldoeninge van het contract.* Toen dan Jan Bremser in augustus 1669 overleed was het werk blijkbaar nog niet voltooid, want in de komende jaren moest Blasius proberen de problemen op te lossen. Het ligt voor de hand dat te midden van deze geschillen de kerkmeesters niet erg geneigd waren om Bremser de afgesproken ereplaats onder het orgel te geven. Toen in 1770 een inventarisatie werd gemaakt en uitgegeven van alle grafzerken in de Mechelse kerken, schijnt er geen grafsteen met de naam Bremser in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle onder het orgel gelegen te hebben. Is dit het bewijs dat Bremser niet onder het orgel werd begraven? Of moeten we besluiten dat hij geen grafsteen heeft gekregen of dat deze reeds in 1770 was verwijderd?⁽⁴⁰⁾

Na het overlijden van Jan Bremser heeft zijn derde zoon, Blasius, het atelier verdergezet, eveneens in de Ravenbergstraat. Hij huwde op 11 juli 1673 met Joanna Verhuyck. Toen hij op 26 augustus 1679 overleed, liet hij twee kinderen achter: Joanna Margareta was drie jaar en Joannes was een half jaar oud. Zijn weduwe zette nog voor een korte tijd het bedrijf verder o.a. geholpen

door sekren vuytlandtschen persoon hem de selve conste ter vuyttersten verstaende. Vermoedelijk werd hiermee Paul Munick bedoeld, die het bedrijf mogelijks overnam, maar in elk geval Blasius opvolgde voor het onderhoud aan verschillende Antwerpse kerken.⁽⁴¹⁾

IV. HET OEUVRE VAN JAN EN BLASIUS BREMSER

Wanneer we de werklijst van Bremser's activiteiten chronologisch overlopen, valt duidelijk op dat hij zijn carrière in de Zuidelijke Nederlanden, te Mechelen dus, startte met onderhoudswerken en kleinere opdrachten. Zijn eerste opdracht schijnt het onderhoud van het tussen 1626 en 1630 door Jean-Baptist Marquet gebouwde orgel in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk geweest te zijn, vanaf 1634.⁽⁴²⁾ In 1636 voerde hij herstellingswerken uit aan het orgel van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle. Het is niet duidelijk of dit gebeurde op voorspraak van Hans Goltfuß, die het jaar voordien het orgel had onderzocht en voor wie Jan Bremser hoogstwaarschijnlijk te 's-Hertoghenbosch had gewerkt en met wie hij ook nadien nog samenwerkte o.a. voor de bouw van het orgel in de Sint-Martinuskerk

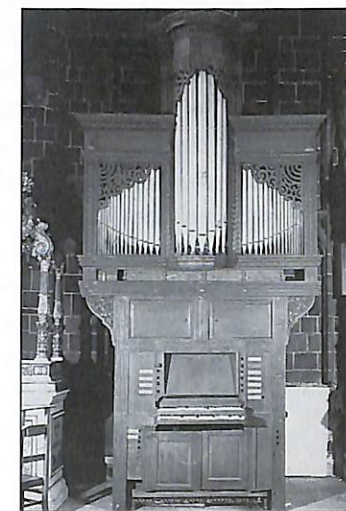
te Asse tussen 1637 en 1639. Het bedoelde orgel in de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle was van de hand van Balthasaar Rutgeerts, kort voor 1611 gebouwd.⁽⁴³⁾ Grotere werken van Jan Bremser uit die jaren zijn ons niet bekend. Wel moet hij rond die periode een positief vervaardigd hebben, met Brussel als bestemming. In 1638 sloot hij een contract af met Jan op de Beke voor het vervaardigen van een vergelijkbaar positief als dat van Brussel.⁽⁴⁴⁾ In 1640 volgde dan een belangrijke verbouwing van het orgel te Hamme: hij herstelde het pijpwerk van 13 registers, de windlade, de blaasbalgen en het klavier.⁽⁴⁵⁾

De activiteiten van Jan Bremser schijnen zich geleidelijk aan uitgebreid te hebben en van een samenwerking met Goltfuß is in het verdere verloop van de geschiedenis niets meer te merken. Voor zover ons de *Jaer Boeken der Parochie kerk van den H.H. Joannes Baptist en Joannes Evangelist binnen Mechelen*, aangelegd door G.-J. de Servais, inlichten, bouwde Jan Bremser in 1644 zijn eerste groter orgel, namelijk in de Sint-Jankerk te Mechelen: "*Den 20 November 1644, werd door den pastoor en kerkmeesters aen Joannes Bomser, orgelmaeker, aanbesteed het maeken van eene nieuwe orgel, te stellen agter in de kerk tegen den tooren, voor welke hij zoude hebben 350 guldens.*"⁽⁴⁶⁾ Over de omvang en de dispositie van dit instrument zijn we spijtig genoeg niet ingelicht, maar naar de prijs te oordelen zal het hier eerder om een eenmanualig orgel gegaan hebben. Of de datum die de Servais opgeeft, juist is, kan betwijfeld worden. In de eerder geciteerde schepenakte, waarin Jan Bremser een hypotheek nam op zijn huis in de Ravenbergstraat, wordt o.m. naar dit contract verwezen en wordt als datum 20 november 1643 opgegeven. De uitvoering van het contract moet kennelijk voor wat problemen gezorgd hebben, vermits er blijkbaar een veroordeling is gevolgd door de Mechelse wethouders op 5 september 1648, waarvan we echter de juiste inhoud niet kennen. Een en ander schijnt te maken hebben gehad met de plaatsing van het instrument. Van Jan Bremser werd immers nu verwacht *de voorseijde orgele behoerlijk volgens t'selve contract te volmaecken, tusschen dit ende Sint Jansmisse toecomende, ende int stellen der selver orgele het clauwier mette geheele casse een weijnich achterwaerts te stellen [sic] onder den thoren, op dat genoeghelijk de musicienen daer voren connen staen.* Of dit zo moet begrepen worden dat Bremser dit orgel niet alleen naar achter diende te verplaatsen, maar bovendien ook nog van achterkant- naar voorkantbespeling diende om te bouwen, dan is het licht te begrijpen dat hij daarvoor zijn huis voor 792 gulden hypothekeerde.⁽⁴⁷⁾

Het postief dat voordien in deze Sint-Janskerk stond en vermoedelijk het postief was dat Balthasaar Rutgeerts in 1604 voor deze kerk bouwde, nam Bremser over en verkocht het aan de parochiekerk van Keerbergen, na het in orde te hebben gebracht en voorzien van een nachtegaal.⁽⁴⁸⁾ Een positief bouwde

hij eveneens voor de kerk van Wakkerzeel in de jaren 1644-1645 en in 1647-1648 voor de bedevaartskapel in Duffel.⁽⁴⁹⁾ Intussen echter had hij in 1644-1645 een tweede groot orgel gebouwd in de kerk van Wezemaal, hoewel er eerlijkheidshalve moet aan toegevoegd worden dat het niet helemaal duidelijk is of het hier gaat om een nieuw orgel dan wel om verbouwwerken.⁽⁵⁰⁾ Wat wel zeker is, is de bestelling van een tweemannualig orgel door kan. Joannes Dureth in 1646 voor de O.-L.-Vrouwekerk te Aarschot. Met dit orgel schijnt Bremser een eerste groot werk gerealiseerd te hebben. Dit orgel heeft slechts enkele kleinere wijzigingen ondergaan en is tot 1891 in de kerk te Aarschot blijven staan. Toen werd het verkocht aan het Sint-Jozefscollege te Aarschot en heeft daar dienst gedaan tot 1979, toen het opnieuw naar de O.-L.-Vrouwekerk werd overgebracht. Het is momenteel onbespeelbaar, maar is het enige orgel van Bremser dat in een nagenoeg compleet originele toestand tot ons is gekomen.⁽⁵¹⁾ In 1648 volgde een orgel voor de kerk van Heist-op-den-Berg, waarvan we de omvang niet kennen. Wat er met dit instrument verder gebeurde, hebben we tot nu nog niet kunnen achterhalen.⁽⁵²⁾

Tot dan toe had Bremser vooral in de vierhoek Mechelen-Leuven-Aarschot-Heist-op-den-Berg gewerkt, met twee uitschieters: namelijk naar Hamme en Asse (dit laatste waarschijnlijk het gevolg van de samenwerking met Goltfuß). Vanaf 1648 breidde hij zijn werkingsgebied aanzienlijk uit, enerzijds in het Waasland en anderzijds richting Kempen. Vanaf 1650 onderhield hij het orgel te Sinaai.⁵³ Hoe de introductie in deze regio is verlopen, is nog steeds onduidelijk, maar mogelijks hebben zijn activiteiten te Hamme daar een rol in gespeeld. In 1653 krijgt hij de opdracht om voor de kerk van Sint-Gillis-Waas een tweemannualig orgel te bouwen. Dit orgel werd voor een eerste keer verbouwd door Henry Pescheur in 1710 en vervolgens in 1766 door Lambert-Benoit Van Peteghem. Toen het in 1911 in de nieuwe kerk te Sint-Gillis-Waas door François Joris werd opgesteld, werd het aanzienlijk uitgebreid, met weinig aandacht voor de historische onderdelen. Gelukkig bleef de oorspronkelijke orgelkast en een aanzienlijke pijpenbestand bewaard.⁽⁵⁴⁾ Andere opdrachten voor nieuwe orgels volgden o.a. in 1662 te Zele (Sint-Ludgeruskerk), ca 1662 te Eksaarde (er zijn overtuigende argumenten om dit orgel aan Bremser toe te schrijven), in 1664 te Belsele, in 1664 opnieuw te Zele (ditmaal in de Kouterkapel), in 1665

Afb. 4: Orgel van de O.-L.-Vrouwekerk te Aarschot uit 1646

© Ernest Mussche

te Sinaai en eveneens in 1665 te Nieuwkerken-Waas. Enkel van de orgels te Eksaarde, te Zele (Kouterkapel) en te Sinaai kunnen we tot vandaag het bestaan volgen.⁽⁵⁵⁾ Het orgel te Eksaarde was in oorsprong waarschijnlijk een tweeklaviersorgel dat op basis van de kastconstructie en de factuur van de frontpijpen aan Jan Bremser mag worden toegeschreven. Van het oorspronkelijke binnenwerk is na de verbouwingen door Maximilien Van Peteghem in 1859 en door Joseph Deprez in 1898 spijtig genoeg niets overgebleven.⁽⁵⁶⁾ Van het kleine 2'-orgeltje dat Jan Bremser bouwde voor de Kouterkapel te Zele is, na niet nader te dateren verbouwingen door Van Peteghem en Vereecken, de prachtige kast met doksaal en een gedeelte van het pijpwerk bewaard gebleven.⁽⁵⁷⁾ Het orgel dat Bremser te Sinaai bouwde, werd in 1876 verkocht aan de kerk te Bambrugge en daar door P.J. Vereecken, na enkele verbouwingen, opgesteld. Ook hier bleef de zeer fraaie kast en een aanzienlijk deel van het pijpenbestand bewaard.⁽⁵⁸⁾ Verder moet ook nog het orgel dat voor het klooster van de Wilhelmiëten te Beveren werd gebouwd (en zich thans te Daknam bevindt) aan Bremser worden toegeschreven en dit op basis van de opvallend herkenbare kaststructuur. Vermoedelijk werd het gebouwd in of kort na 1653. Na de verbouwingen in 1966 bleef er van het oorspronkelijke orgel nagenoeg niets over, behalve de kast.⁽⁵⁹⁾

Ondertussen bleef Bremser verder werkzaam in zijn oorspronkelijke regio, die hij verder uitbreidde vooral dan naar Brussel en Antwerpen en in de richting van de Kempen. In 1655 leverde hij een orgel voor de Sint-Salvatorkerk te Antwerpen. Het ging hier om een orgel dat hij reeds klaar staan had in zijn atelier. In 1657 kreeg hij de opdracht voor de bouw van een eenmanualig orgel in de kerk van Zandhoven en in 1662 voor de bouw van een tweemanualig orgel in de kerk van Westerlo. Vooral de oplevering van het orgel te Westerlo schijnt met heelwat moeilijkheden verbonden geweest te zijn. De keurders hadden vooral opmerkingen over een ongelijke intonatie, een trompet die ruw klonk en een nachtegaal die niet functioneerde. Jan Bremser stuurde zijn zonen, waarschijnlijk Dismas en Blasius, om de problemen te verhelpen, maar ook zij meenden dat niet alles op te lossen was zonder bijkomende kosten.⁽⁶⁰⁾ Zowel van het orgel te Antwerpen, te Zandhoven, als te Westerlo zijn we voorlopig nog het spoor bijster.

De uitbreiding in Brusselse richting manifesteerde zich te Vilvoorde, Hoeilaart, Anderlecht en Halle. Te Hoeilaart werd in 1660 een nieuw orgel geplaatst dat aangevoerd werd vanuit Mechelen, vermoedelijk uit het atelier van Jan Bremser. In 1662 voerde Bremser grote herstellingen uit aan het orgel te Anderlecht en in 1663 leverde hij een nieuw positief voor de Sint-Martinuskerk te Halle.⁽⁶¹⁾ In de periode 1665-1668 bouwde hij eveneens nog een orgel voor de kerk van de karmelietessen te Vilvoorde (O.-L.-Vrouw-ten-

Troost).⁽⁶²⁾ In 1776 werd dit orgel vervangen door een volledig nieuw instrument van de hand van J.-B. Goynaut. Het oude Bremser-orgel werd in datzelfde jaar van de hand gedaan voor 375 gul. In de rekeningen van het klooster lezen we: "*het out.orgel is verkoght aen de kerck van [niet ingevulde ruimte] boven antwerpen.*" "Boven Antwerpen" bevond zich te Wilmarsdonk tot 1966 een orgel dat op basis van constructie-eigenschappen aan Blasius Bremser werd toegeschreven (inmiddels werd het naar Schoonbroek overgebracht). Wanneer we de kerkarchieven van Wilmarsdonk onderzoeken, blijkt dat dit orgel geplaatst werd door de orgelbouwer Joannes van Overbeek, precies in 1776, het jaar waarin het orgel te Vilvoorde werd verkocht. We menen hiermee grondige argumenten te hebben om het orgel van Wilmarsdonk te identificeren als dat van de karmelietessen te Vilvoorde, gebouwd door Jan Bremser in de jaren 1665-1668.⁽⁶³⁾

De activiteiten in zijn oudste werkingsgebied bestonden vooral uit de nieuwbouw van drie orgels te Mechelen: in 1661 voor de kapel van het vleeshuis en op een onbekend tijdstip een orgel voor de karmelietessen. Wat er van het orgel van het vleeshuis is geworden, weten we niet. Het orgel van de karmelietessen daarentegen werd in 1672 door Blasius Bremser overgebracht naar de kerk van Retie, naar aanleiding waarvan de pastoor van Retie, A. De Leeuw de fameuze aantekening maakte in zijn kasboek over de herkomst van Jan Bremser, waarover we het reeds eerder hadden. Van in Retie zou het orgel in 1788 opnieuw verhuizen en ditmaal naar de Hervormde Gemeente te Lith (NL), maar wel degelijk zonder de kast en de drie blaasbalgen, die in 1798 nog steeds in de kerk van Retie stonden. Te Lith bouwden vermoedelijk de gebroeders Verbuecken (J.B. en L.F.) een nieuwe kast en in deze combinatie schijnt het Bremser-orgel tot omstreeks 1870 in gebruik gebleven te zijn, toen het vervangen werd door een volledig nieuw orgel van Loret, die mogelijk gedeeltelijk gebruik maakte van de Verbuecken-kast. Wat er op dat ogenblik nog van het oude Bremser orgel nog overbleef is niet duidelijk, maar in elk geval schijnen rond 1855 nog de Bremser-windladen aanwezig geweest te zijn en vermoedelijk ook alles wat daarmee verbonden was (wellenbord, klavier(en) en registertractuur). Dit blijkt uit een voorstel dat rond 1855 werd gemaakt om het oude orgel te verbouwen. Daarin heet het o.m.: "*Bij elk register de mankerende Pijpen bijmaken, namenlijk onder C# D# F# G# en boven c# d d# e f en al de pijpen repareren die gebreken hebben.*" Hieruit kunnen we met zekerheid afleiden dat toen het orgel nog steeds een klavieromvang had van C,D,E,F,G,A-c³ wat de gebruikelijke klavieromvang was van Jan Bremser. Wat er nog van het Bremser-pijpwerk was overgebleven, valt moeilijk uit te maken. In elk geval vermeldt het geciteerde voorstel: "*De Holpijp om ruim*

menzuur te krijgen al de mankerende Pijpen onder bijmaken en zoo tot F3 opschuiven." Dit kan erop wijzen dat Bremser-pijpwerk nog steeds aanwezig was en men dit, gezien de extreem enge mensuren van Bremser, wijder wilde maken door het naar boven toe op te schuiven. Wat er in 1870, toen het nieuwe Loret-orgel werd geplaatst, met het Bremser-materiaal is gebeurd, is voorlopig nog niet duidelijk.⁽⁶⁴⁾

Jan Bremser rondde zijn carrière eigenlijk af met de bouw van een groot, driemanualig orgel voor de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen. Het contract hiervoor werd afgesloten in 1665. Jan Bremser moet lang aan dit orgel hebben gewerkt. Zoals reeds vermeld was er onenigheid gerezen tussen de opdrachtgevers en de orgelbouwer over de preciese uitvoering van het aangegane contract. Op 14 maart 1668 kwamen beide partijen overeen dat de opdrachtgevers *de voornoemde orgele sullen accepteren ende ontfangen soo die tegenwoirdich is mits dat den tweeden comparant [Jan Bremser] tsijnen coste sal redresseren ende beteren soo veel als het doenelyck sijn sal de fouten die daer aen tegenwoordich sijn.* Toen echter in 1669 Jan Bremser overleed was het nog steeds niet helemaal in orde en het was Blasius die *het orgel staende inde kerck geredreseert ende verbetert [had] de fouten soo veele alst doenlijck was.*⁽⁶⁵⁾ Dit orgel heeft in de loop der tijden talrijke verbouwingen gekend. Van het Bremser-orgel zijn tot vandaag de indrukwekkende orgelkast bewaard, evenals een niet onaanzienlijk pijpenbestand.

Ondertussen bouwde hij in 1668 nog een tweemanualig instrument voor de augustinessen van de priorij van Terbank te Heverlee. Na de opheffing van de priorij in 1783 door Jozef II werd dit orgel aangekocht door de kerk van Grez in 1784. Daar werd het in 1873 voor de eerste keer grondig verbouwd door Augustin Verhulst. Dit tweeklaviersorgel werd gereduceerd tot een éénklaviersorgel en kreeg bovendien een nieuwe windlade. Bovendien werd ook de kast ingrijpend veranderd weliswaar met behoud van elementen van de Bremser-kast. Het front werd aanzienlijk uitgehoogd, waarbij de oorspronkelijke frontpijpen naar binnen werden verplaatst, terwijl in het nieuwe front imitatiepijpen werden opgesteld. Wel bleef er heelwat Bremser-pijpwerk bewaard. In deze toestand is dit Bremser-orgel tot ons gekomen, zij het dan in een momenteel ernstig vervallen toestand.⁽⁶⁶⁾ Jan Bremser deed al die jaren door ook onderhoudswerken, vooral dan in verschillende Mechelse kerken.

Na de dood van Jan Bremser werd het bedrijf verdergezet door de derde zoon van Jan, Blasius. Hij reduceerde het werkingsgebied van zijn vader aanzienlijk: hij schijnt vooral werkzaam geweest te zijn in Antwerpen. Hij bouwde er drie nieuwe orgels: in 1671 in de Sint-Walburgiskerk, in 1674 in de Sint-Andrieskerk en in 1676 in de kapel van het Sint-Elisabethgasthuis.⁽⁶⁷⁾ Kort voor zijn overlijden in

1679 kreeg hij nog de opdracht voor een nieuw orgel in de Begijnhofkerk te Antwerpen, maar deze opdracht werd ten gevolge van zijn overlijden geannuleerd. Verder deed hij in tal van Antwerpse kerken onderhoud.⁽⁶⁸⁾ Ook moet hij kort vóór 1674 te Mechelen, op een nog onbekende plaats een orgel gebouwd hebben,

waarover bij de oplevering wat problemen waren gerezen.⁽⁶⁹⁾ Wanneer het orgel van de priorij van Sint-Maartensdal te Leuven (ca 1675) (dat zich sedert 1785 te Longueville bevindt) aan Blasius mag toegeschreven worden, dan zou dit samen met de twee orgels die hij te Philippeville bouwde in 1678 en 1679 de enige orgels zijn die hij buiten Antwerpen bouwde.⁽⁷⁰⁾ Onderhoud deed hij te Zele (Sint-Ludgerus) in 1674 en tot aan zijn dood in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk te Mechelen.

V. DISPOSITIES

Het bestuderen van Bremser-disposities is een niet zo eenvoudige opgave. Enerzijds

© Michel Lennens

Afb. 5: Orgel van het Sint-Elisabethgasthuis te Antwerpen, gebouwd door Blasius Bremser in 1676.

beschikken we slechts over 6 contracten voor Jan Bremser (Aarschot, Duffel, Sint-Gillis-Waas, Zandhoven, Westerlo en Mechelen (O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle)) en twee voor Blasius (Antwerpen (Sint-Andries) en Philippeville (parochiekerk)) waarin disposities beschreven worden. Bij het analyseren van disposities op basis van contracten is steeds voorzichtigheid geboden, omdat niet steeds het contract werd gevolgd en tijdens de uitvoering ervan soms één of meerdere dispositiewijzigingen werden aangebracht. Anderzijds moeten we

Overzicht van disposities van Jan en Blasius Bremser van 1646 tot 1678 (contracten en/of bestaande windladen)

	Aarschot 1646	Duffel 1647	St-Gillis-Waas 1652	Zandhoven 1657	Westerlo 1661	Mechelen 1665	Antwerpen 1675	Leuven ca 1675	Philippeville 1678
hoofdwerk	prestant 8' octaaf 4' superoctaaf 2' terse bordun 16' fluit 4' quintfluit 3' quintfluit 3' siffliet 11' mixtuur II cromhoren II trompet 8'		prestant 4' octave 2' super octave 1' bordun 8' fluit 4' quintfluit 3' (ged.) siffliet 11' (ged.) mixtuur II cymbaal II trompet 8'	prestant 4' octave 2' super octave 1' bordun 8' fluit 4' quintfluit 3' (ged.) siffliet 11' (ged.) mixtuur IV cymbaal trompet 8'	prestant 4' octave 2' super octave 1' bordun 8' fluit 4' quintfluit 3' siffliet 11' sexquialter (ged.) mixtuur cymbaal trompet 8'	prestant 8' octave 4' super octave 2' bordun 16' fluit 4' quint 3' sexquialter (ged.) mixtuur IV cymbaal bombarde 16' trompet 8' cromhoren 16' vox humana scharrehoop 4' cornet	prestant 8' octave 4' super octave 2' bordun 16' fluit 4' quintfluit 3' siffliet 2' sexquialter (ged.) mixtuur V cymbaal IV trompet 8' (ged.) scharrehoop 4' cornet V	prestant 4' octave 2' super octave 1' bordun 8' fluit 4' quintfluit 3' 2/3' (ged.) siffliet 11' sexquialter II mixtuur II cymbaal II trompet 8' (ged.) cornet III	prestant 4' octave 2' super octave 1' bordun 8' fluit 4' quintfluit 3' siffliet 11' sexquialter mixtuur II cromhoren 8'
positief	octaaf 2' super octaaf 1' help 8' fluit 4' scharpe quint duitsche fluit sexquialter mixtuur II cromhoren 8'	octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' sexquialter	octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' scharpe quint sexquialter mixtuur II cymbaal 12'	octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' quint 1 1/2' scharrehoop 1' mixtuur I cymbaal cromhoren 8'	octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' quint 1 1/2' (opane) mixture cornet (cleyn)	octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' sexquialter (half) mixtuur II en andere niet nadergenoemde registers	prestant 4' octave 2' super octave 1' help 8' (ged.) fluit 4' quint 1 1/2' scharrehoop 1' mixtuur I cymbaal cromhoren 8' veel fluiten 2' cornet II	prestant 4' octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' quint 1 1/2' scharrehoop 1' mixtuur I cymbaal cromhoren 8'	prestant 4' octave 2' super octave 1' help 8' fluit 4' quint 1 1/2' scharrehoop 1' mixtuur I cymbaal cromhoren 8'
stoel									

deze "papierene" disposities verder aanvullen met disposities van orgineel bewaarde Bremser-orgels. Zoals bekend zijn er slechts twee Bremser-orgels waarvan de windladen bewaard bleven en waarvan we de oorspronkelijke dispositie kunnen afleiden. Dit is het geval met het orgel te Aarschot (waarvan we ook het contract bezitten) van Jan Bremser en het orgel te Longueville, hoogstwaarschijnlijk van Blasius Bremser. Wanneer we het contract van Aarschot vergelijken met de werkelijk gerealiseerde toestand leren we reeds dat op het hoofdwerk een 1'-register werd geplaatst - naar alle waarschijnlijkheid een siffliet - dat in het contract niet was voorzien.

Bij nader toekijken stellen we vast dat Jan Bremser vrij stereotiep disponeerde, zelfs ongeacht het type orgel (twee- of éénmanualig, 8- of 4-voets). We willen hier even het orgel van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen buiten beschouwing laten, omdat het hier om Bremsers grootst, bekende orgel gaat en ook dat van Duffel, omdat dit een positief was. Wat het hoofdwerk betreft zijn Aarschot, Sint-Gillis-Waas, Zandhoven en Westerlo praktisch identiek. Dit is zeker zo voor de fluitkoren (8', 4', 2 2/3', 1'), de meervoudige vulstemmen (mixtuur III en cymbaal II) en de tongwerken (trompet 8'). Ook de cornet is telkens 3 rangen sterk. Enkel bij de prestantkoren werd te Aarschot de 1' weggelaten. Daarentegen werd er dan wel een enge terts voorzien. Of dit te maken heeft met de afwezigheid van een sexquialter op het hoofdwerk is mogelijk, maar er dient dan toch meteen op gewezen te worden dat ook te Sint-Gillis-Waas een sexquialter ontbreekt op het hoofdwerk terwijl er daar geen terts werd gedisponeerd. Anderzijds voorzag Hans Goltfuß in 1642 zowel een terts als sexquialter op het hoofdwerk van het orgel voor de Abdij van Tongerlo.⁽⁷¹⁾ Naar ons gevoel lijkt de aanwezigheid van de terts te Aarschot eerder samen te hangen met de afwezigheid van een prestant 1' op het hoofdwerk. Te Westerlo vinden we in 1661 voor het eerst een sexquialter op het hoofdwerk terug. Vanaf dan zal Jan Bremser en later ook Blasius Bremser steeds een sexquialter op het hoofdwerk plaatsen (en bij voorkeur een gedeelde).

Bij het samenstellen van de disposities van de positieven (onderwerken) is Jan Bremser blijkbaar toch iets creatiever. De vaste kern vormt steeds een 2' en 1' bij de prestantkoren, een 8', 4' en 1 1/3' bij de fluitkoren en een mixtuur van 2 rangen. Daarnaast bleef er wat ruimte voor variatie. De sexquialter blijft aanvankelijk op het positief, maar in Westerlo (1661) verhuist deze (in gedeelde vorm) naar het hoofdwerk. Daarvoor komt dan op het positief te Westerlo een *cleyn cornet*. Te Aarschot werden op het positief ook nog een *duitsche fluit* en een *cromhoren* voorzien. Te Sint-Gillis-Waas (1652) en te Westerlo (1661) komen deze 2 laatste niet voor. Enkel te Sint-Gillis-Waas worden de vulstemmen nog eens versterkt met een *cymbaal*.

In feite moeten we hieruit concluderen, dat wat de dispositie betreft Jan Bremser zich zeer goed in de orgelbouw van de Zuidelijke Nederlanden had geïntegreerd. Zijn vroeger steeds benadrukte rol als grote vernieuwer, afkomstig vanuit Duitsland, dient sterk gerelativeerd te worden vanuit het opzicht. Nog het meest opvallende kenmerk van zijn disposities lijkt wel de prominente aanwezigheid te zijn van talrijke 1'-registers. Ook het vasthouden aan de cornet met 3 rangen (Blasius tot in 1678) lijkt wat ongebruikelijk in vergelijking met de orgelbouw van tijdgenoten in de Zuidelijke Nederlanden.⁽⁷²⁾

Met de bouw van het driemanuig orgel voor de kerk van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen vanaf 1665 realiseert Jan Bremser een volwaardig 8'-orgel, met een voor de Zuidelijke Nederlanden indrukwekkende batterij aan tongwerken op het hoofdwerk. In het contract voor de bouw van dit orgel werd er voortdurend verwezen naar het orgel van de Sint-Romboutskathedraal te Mechelen, dat kennelijk als maatstaf moest dienen: "*eene nieuwe boven orgel met eenen stoel ofte beneden orgel gelijckerwijs in St. Rombouts kercke alhier is staende*". In de Sint-Rombouts stond toen een orgel dat door Balthazaar Rutgeerts in 1612 was gebouwd en in 1624 door Steffan Cunz was uitgebreid onder advies van Pieter Cornet. De dispositie ervan is niet overgeleverd en bijgevolg is het dan ook moeilijk na te gaan in hoeverre dit Rutgeerts-Cunz-orgel werkelijk model heeft gestaan voor het dispositieontwerp van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle, vermits dit niet uitdrukkelijk in het contract vermeld wordt. De dispositie van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle schijnt echter vrij goed aan te sluiten bij wat in de streek toen als betere 8'-orgels gebouwd werd zoals dit van Peter de Lanoy in de O.-L.-Vrouwekathedraal te Antwerpen in 1653 en dat van Jean Le Royer in de Sint-Pieterkerk te Turnhout in 1662. Indrukwekkend en ongebruikelijk is in elk geval het ruime aantal tongwerken: een *bombarde* 16', een *cromhoren* 16'⁽⁷³⁾, *trompet* 8', mogelijks een *trompet* 4', een *vox humana* [8'], een *schalmeije* 4' en een *cromhoren* 8'. In zijn totaliteit is dit enkel te vergelijken met wat Hans Goltfuß deed in 1642 in Tongerlo en in 1644 in Rotterdam, hoewel de tongwerken daar verdeeld werden over verschillende werken (beide orgels hadden bovendien een zelfstandig pedaal). In Mechelen plaatste Bremser ze allemaal op het hoofdwerk, met uitzondering van de *Cromhoren* 8' die hij op het rugwerk voorzag. In de huidige stand van onderzoek is het niet duidelijk of Bremser dit ook allemaal uitvoerde zoals het in het contract was beschreven, want zoals bekend heeft de uitvoering van dit contract toch voor heelwat problemen gezorgd.⁽⁷⁴⁾

Of deze merkwaardig moderne dispositie tot stand kwam mede onder invloed van de meewerkende zonen (vooral deze van Blasius), kunnen we alleen maar gissen, maar is zeker niet uit te sluiten. In elk geval zien we dat Blasius zelf, in

de Sint-Andrieskerk te Antwerpen in 1675 een 8'-orgel bouwde dat zeer sterk geleek op het grote orgel te Mechelen, weliswaar met weglating van het borstwerk en een bescheidener tongwerkenafdeling op het hoofdwerk. Voor de twee daaropvolgende orgels die ons van Blasius Bremser bekend zijn, wordt helemaal terug gegrepen naar het oude, vertrouwde concept dat de Bremers minstens reeds 20 jaar lang hanteerden.

VI. "EEN CASSE INGEVOLGE DIE MODELLE DAERVAN ZIJNDE"

Bij het bestuderen van de orgelkasten van Jan en Blasius Bremser stootten we zowat op hetzelfde probleem als bij het analyseren van de disposities. Naast een aantal bewaarde kasten die op basis van archivalia met zekerheid op naam van Bremser kunnen geschreven, beschikken we over een aantal kasten die slechts met waarschijnlijkheid aan Bremser kunnen toegeschreven worden. In het kader van deze bijdrage is het niet mogelijk de gedetailleerde resultaten van een analyse op basis van uitgetekende opmetingen weer te geven, maar toch willen we een aantal frappante kenmerken van de ons bekende Bremser-kasten schetsen.

Vroeger werd gewezen op de grote verscheidenheid van de orgelkasten van Jan en Blasius Bremser. Wanneer we nu echter de bewaarde Bremser-kasten met elkaar vergelijken, valt ons eerder een grote uniformiteit op in het concept. Bij Jan Bremser kunnen we grof weg gesproken twee modellen van kasten onderscheiden (opnieuw laten we het grote orgel te Mechelen even buiten beschouwing). Twee modellen is eigenlijk zelfs al wat eufemistisch uitgedrukt, want in feite gaat het bij het tweede model enkel om een variante wat het front van de bovenkast betreft. Het oudste bewaarde model is dat van Aarschot. Het betreft daar een

betrekkelijk eenvoudige kast met in de bovenkast een front bestaande uit een gesegmenteerde centrale toren (8 segmenten) met 9

Bewaarde orgelkasten van Jan en Blasius Bremser

1646	Aarschot
ca 1650	Elsegem (toegeschreven)
ca 1650	Mollem (toegeschreven)
1652	Sint-Gillis-Waas
ca 1653	Daknam (toegeschreven)
ca 1662	Eksaarde (toegeschreven)
1664	Zele, Kouterkapel
1665	Bambrugge/Sinaai
1665-68	Schoonbroek/Vilvoorde
1665-68	Mechelen, O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle
ca 1675	Leuven/Longueville (toegeschreven)
1676	Antwerpen, Sint-Elisabethgasthuis

pijpen, geflankeerd door rechthoekige zijvelden met daarin telkens 16 pijpen, naar het midden aflopend. De middentoren werd echter op 6'-lengte gebouwd, omdat de prestant 8' vanaf 6'-lengte (G) in het front werd geplaatst. De bovenkast, die één geheel vormt met de middenconsole rust op een verjongende onderkast, waarin aan de voorzijde de klaviatuur is voorzien en waarbinnen een positief is ondergebracht, zonder prospect. Zeer opvallend is het uiterst sobere snij- en lijstwerk. Typisch voor Bremers vroege kasten is het zaagwerk van de blinding van de middentoren en de zijvelden.

Een nagenoeg identiek voorbeeld vinden we te Mollem (orgel waarvan de herkomst onbekend is en aan Bremser toegeschreven), hoewel het front van deze kast in de loop van de 18de eeuw werd uitgebreid met twee halfronde zijtorens, die enkel een decoratieve functie hebben.⁽⁷⁵⁾ Te Mollem gaat het echter om een 4'-front. De gesegmenteerde centrale toren telt hier 11 pijpen en de zijvelden telkens 13. Ook hier lijkt de bespeling van in origine aan de voorzijde geweest te zijn. Een nagenoeg identiek front - veel meer dan het front blijft er van deze 17de-eeuwse kast niet over - vinden we te Elsegem (aan Bremser toegeschreven en herkomst evenmin bekend).⁽⁷⁶⁾ Het Aarschotse 6'-concept

Afb. 6: De rijkelijk versierde kast van het orgel van de Kouterkapel te Zele, gebouwd door Jan Bremser in 1664.

wordt in al zijn eenvoud nog eens herhaald te Daknam (orgel afkomstig uit het klooster van de Wilhelmiëten te Beveren). De ornamentiek van dit instrument lijkt een stuk recenter te zijn dan de orgelkast zelf en is mogelijks aangebracht bij latere verplaatsingen van het orgel. Hetzelfde concept, maar dan in een sterk gereduceerde vorm vinden we terug bij de kast van het 2'-orgeltje in de Kouterkapel te Zele uit 1664. In tegenstelling tot Aarschot, Mollem en Elsegem, mondt te Zele de ornamentiek uit in een barok feest. In het volgende jaar, 1665 grijpt Bremser bij de bouw van het orgel van Sinaai (momenteel te Bambrugge) terug naar de absolute eenvoud zoals hij die had geïntroduceerd te Aarschot: geometrische figuren op de stijlen en eenvoudige lijsten die de horizontale beweging beklemtonen.

De variante op dit uiterst eenvoudige concept is in zijn oudst bewaarde vorm te vinden in Sint-Gillis-Waas. De hoofdwerkkast van het 4'-orgel dat Jan

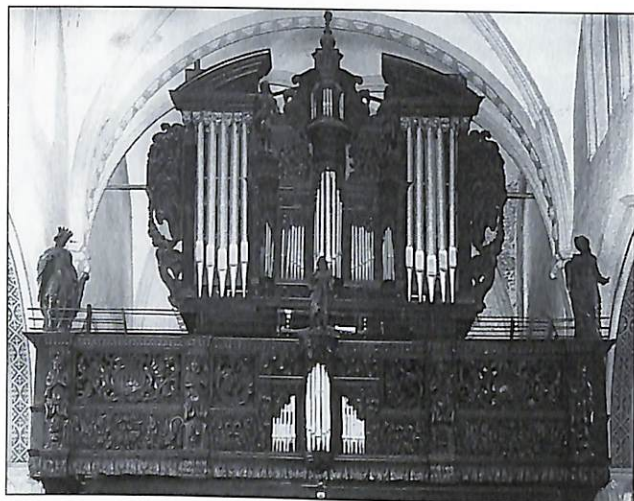
Bremser voor de toenmalige kerk bouwde, heeft net zoals te Aarschot een gesegmenteerde centrale toren met 9 pijpen. De nieuwigheid zit hem hier echter

in de zijvelden, die nu afgeboord worden door twee, betrekkelijk spitse zijtorens die telkens 5 pijpen tellen, waardoor de tussenvelden worden gereduceerd tot telkens 8 pijpen. Bij het front van het positief daarentegen bleef de 3-delige geleding bewaard.⁽⁷⁷⁾ De ornamentiek is iets rijkelijker geworden dan in Aarschot, maar de decoratieve verwantschap met het Aarschotse orgel is vooral in het zaagwerk van de blinding en de geometrische figuren op de stijlen van de hoofdwerkkast nog manifest aanwezig. Dit procédé wordt op een bijna identieke herhaald te Eksaarde. Hoewel deze kast in de loop der tijden ingrijpende veranderingen heeft ondergaan, is de oorspronkelijke 17de-eeuwse kast nog goed herkenbaar. De grote vooruitgang zit hem daar in de rijkelijk gesneden decoratie, die nu toch meer de weg van de barok begint op te gaan. Opvallend is verder dat de middentoren, de tussenvelden en de zijtorens elk 7 (oorspronkelijke) pijpen tellen. Met de kast van het orgel te Schoonbroek (hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit het karmelietessenklooster te Vilvoorde, 1665-1668) bereikte deze variante een absoluut hoogtepunt. De barok viert hier in de decoratie hoogtij, maar van het grondmodel wordt in wezen niet afgeweken. Wel wordt hier voor het eerst niet meer een gesegmenteerde centrale toren voorzien, maar wel een halfronde.

Deze barokke rijkdom is eveneens aanwezig bij het orgel van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle te Mechelen. Hier laat Bremser een kaststructuur zien die zeer orgineel oogt en modernistisch aandoet. Ze heeft niets meer vandoen met het tot dan toe gebruikelijke stramien en is volledig aangepast aan de noden van een volwaardig 8'-orgel. De halfronde centrale toren wordt geflankeerd door weglappende tussenvelden op hun beurt afgeboord met kleinere halfronde zijtorens, die aan de buitenzijde nog eens een gebogen, vluchtend veld naast zich krijgen. Op deze manier krijgt deze kast een dynamiek, die zo kenmerkend is voor de volle barok en die schril afsteekt tegen de strenge structuur die Bremers vroegere werken kenmerken. Deze dynamiek herhaalt Blasius Bremser bij zijn orgel dat hij bouwt voor de kapel van het Elisabeth-gasthuis te Antwerpen in 1676, zij het dan op kleinere schaal. De zijtorens werden weggelaten en merkwaardig genoeg doet de gesegmenteerde toren hier weer zijn intrede. Een nog eenvoudigere versie van dit model met weglappende tussenvelden (respectievelijk zijvelden) en gesegmenteerde middentoren vinden we bij het orgel van Longueville (ca 1675, afkomstig van Sint-Maartensdal te Leuven).

Wat de frontindelingen bij Bremser betreft, kunnen we concluderen dat Jan Bremser zich wel degelijk hield aan eenzelfde model van drieledige frontindeling, met daarop een variante waarbij de zijvelden wat werden ingekort ten voordele van twee spitse zijtorens en aldus een vijfledige indeling

opleverden. Enkel bij grotere instrumenten werd hiervan afgeweken. Of ook Blasius Bremser vasthield aan dit model kan op basis van de enige bewaarde kast (Longueville kan aan Blasius worden toegeschreven, maar absolute zekerheid hierover bestaat er nog niet) niet met afdoende zekerheid worden vastgesteld. Een directe verklaring voor deze toch wel sterk aanwezige uniformiteit ligt niet meteen voor de hand. Uit de archivalia vernemen we wel

Afb. 7: Temidden van de verbouwingen door M. Van Peteghem en J. Deprez is te Eksaarde de oude Bremserkast van ca 1662 nog steeds goed herkenbaar

dat Jan Bremser blijkbaar over een model beschikte dat hij telkens bij het afsluiten van een contract voorlegde (zoals trouwens ook bij andere orgelbouwers het geval was). Te Aarschot zou de kast gemaakt worden *ingevolge die modelle daervan zijnde*. Hoewel Bremser de kast niet zelf maakte was hij blijkbaar wel volledig verantwoordelijk voor de goede uitvoering en plaatsing ervan: *"Teerst sal hij aenvierder op sijnen cost moeten doen maecken de voers. kasse tot het selve orgel van waverschot [sic] met syne leesten comparquementen snede, oft drucksel ingevolde de voers. modelle, ende dan de selve binnen Aersschot inde voers. kercke ter geordoneerder plaetzen moeten leveren ende stellen."*⁽⁷⁸⁾ Ook te Westerlo zou Bremser een orgel maken *volgens het model alhier gethoont ende overgegeven.*⁽⁷⁹⁾ Voor de parochiekerk in Philippeville maakte Blasius een orgel *suivant ce modelle.*⁽⁸⁰⁾

Wat dan weer de ornamentiek betreft, zien we wel een zeer duidelijke evolutie. Het is opvallend hoe Bremsers kasten van een zeer bescheiden versiering gebaseerd op lijstwerk en geometrische vormen, vanaf het begin van de 60er jaren evolueren naar rijkelijk versierde meubelen met bloemen- en fruittrossen, doorweven met engelenhoofdjes, voluten en schelpmotieven.

dat Jan Bremser blijkbaar over een model beschikte dat hij telkens bij het afsluiten van een contract voorlegde (zoals trouwens ook bij andere orgelbouwers het geval was). Te Aarschot zou de kast gemaakt worden *ingevolge die modelle daervan zijnde*. Hoewel Bremser de kast niet zelf maakte was hij blijkbaar wel volledig verantwoordelijk voor de goede uitvoering en plaatsing ervan: *"Teerst sal hij aenvierder op sijnen cost moeten doen maecken de voers. kasse tot het selve orgel van waverschot [sic] met syne leesten*

VII. BESLUIT

Uit bovenstaande is duidelijk geworden dat de figuren van Jan en Blasius Bremser een stuk genuanceerder moeten bekeken dan tot nu toe het geval was. Hoewel er nog tal van onduidelijkheden en onzekerheden zijn, tekent zich op basis van de vaststaande feiten een interessante evolutie af. Jan Bremser schijnt zich zeer vlug de tradities van de orgelbouw van de Zuidelijke Nederlanden eigen gemaakt te hebben. Zolang niet vaststaat waar Bremser zijn opleiding heeft gekregen en in welke traditie hij werkzaam was voor hij naar de Zuidelijke Nederlanden kwam, kan niet overtuigend worden aangetoond waarin zijn vernieuwende rol bestond. Toch kan nu reeds geconcludeerd worden dat vader en zoon Bremser een zeer duidelijk herkenbare orgelbouw hebben nagelaten. Als rode draad door hun oeuvre herkennen we een helder en compact stramien, zowel in de opbouw van de kasten als in de disposities, waarvan slechts in enkele gevallen wordt afgeweken.

Uiteraard blijven rond de figuren Bremser nog tal van vragen onbeantwoord. Toekomstig onderzoek zal zonder twijfel nieuwe inzichten naar bovenbrengen, vooral dan wanneer het gaat over mensureringen en intonatietekenmerken.

VIII. WERKLIJST

Deze werkljst omvat zowel de orgels van Bremser die we uit de archivalia kennen (en in sommige gevallen niet meer *in situ* aan te treffen zijn), als deze die op basis van constructieeigenschappen aan Bremser moeten toegeschreven worden, maar waarvan we de herkomst niet kennen. Het is bijgevolg dus best mogelijk dat één en hetzelfde orgel eenmaal gerepertorieerd wordt op basis van de archivalia en elders nog een tweede maal op basis van de constructietekeningen. Bij toekomstig onderzoek zal zoveel mogelijk moeten getracht worden deze redundantie te elimineren.

1634-1679	<u>Mechelen, St-Petrus-en-Paulus: onderhoud tot aan overlijden Blasius Bremser</u>
1636	<u>Mechelen, O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle: herstelling</u>
1637-39	<u>Asse, Sint-Martinus: samenwerking met Goltfuss, nieuw orgel</u>
a. 1638	<u>Brussel: nieuw positief voor een onbekende</u>
1638	<u>Mechelen: nieuw positief voor Jan op de Beke, speelman</u>
1640	<u>Hamme (bij Dendermonde): herstelling (levering van 13 registers)</u>
1644	<u>Mechelen, Sint-Jan: nieuw orgel</u>
p.1644	<u>Keerbergen: verkoop van het oud orgel van Mechelen Sint-Jan</u>
1644-45	<u>Wakkerzeel: nieuw "orgel positief"</u>
1644-45	<u>Wezemaal: nieuw (?) orgel</u>
1646	<u>Aarschot, O.-L.-Vrouw: nieuw orgel</u>
1646-48	<u>Sinaai: onderhoud</u>
1647	<u>Duffel, bedevaartskapel: nieuw positief</u>
1647-1669	<u>Mechelen, Sint-Rombout: onderhoud en herstellingen in 1648 en 1667</u>
1648-50	<u>Heist-op-den-Berg: nieuw orgel</u>
1648(?)-57	<u>Sinaai: onderhoud</u>

- 1651 Duffel, parochiekerk: herstelling
 1652 Asse: expertise
 ab 1652 Mechelen, O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle: onderhoud
 1652-53 Sint-Gillis-Waas: nieuw orgel
 ca 1653 Beveren, klooster Guillelmieten: nieuw orgel (toegeschreven aan Bremser) (bevindt zich thans te Daknam)
 1655 Antwerpen, klooster St-Salvator: verkoop van een orgel dat Bremser reeds klaar had in zijn atelier
 1657-58 Zandhoven: nieuw orgel
 1660 Hoeilaart: nieuw orgel (vermoedelijk afkomstig uit het atelier van Bremser) (vermoedelijk was het ook Bremser die in deze kerk onderhoudswerk verricht had in 1657-59)
 1660 Sinaai: bezoek (voor contract?); zie ook 1665
 1661 Mechelen, kapel Vleeshuis: nieuw orgel
 1661-63 Westerlo, Sint-Lambertus: nieuw orgel
 1662 Anderlecht: herstelling
 1662 Zelee, Sint-Ludgerus: nieuw orgel
 ca.1662 Eksaarde: front aan Bremser toegeschreven
 1663 Halle: nieuw positief
 1664 Belsele: nieuw orgel
 1664 Zelee, bedevaartskapel op de Kouter: nieuw orgel
 1665/1668 Mechelen, O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle: nieuw orgel
 1665 Sinaai: nieuw (?) orgel (bevindt zich thans te Bambrugge)
 1665-67 Nieuwkerken-Waas: nieuw (?) orgel
 1665-68 Vilvoorde, Karmelietessen: nieuw orgel (later verkocht aan een "kerck boven Antwerpen"; volgens onze bevindingen moet dit het orgel zijn dat in Wilmarsdonk terecht kwam en nadien naar Schoonbroek werd overgebracht)
 1668 Heverlee, Terbank-Augustinessen: nieuw orgel (bevindt zich sinds 1784 in Grez)
 s.d. (1650?) Mollem: nieuw orgel (toegeschreven aan Bremser) (afkomstig uit een andere kerk en tijdens de 2de helft van de 18de eeuw te Mollem geplaatst)
 s.d. Mechelen, Karmelietessen: nieuw orgel (werd reeds in 1672 aan Retie verkocht en in 1790 doorverkocht aan Lith; daar tot 1870 in gebruik)
 s.d. (1650?) Elsegem: front aan Bremser toegeschreven
 *
- 1671 Antwerpen, Sint-Walburgis: nieuw orgel (thans te Diest, Sint-Sulpitius)
 ab 1671 Antwerpen, O.-L.-Vrouwekathedraal: onderhoud
 1672 Retie: heropbouw van het orgel uit Mechelen, Karmelietessen
 1674 Zelee, Sint-Ludgerus: herstelling
 a. 1674 Mechelen, plaats onbekend: nieuw (?) orgel
 1674-75 Antwerpen, Sint-Andries: nieuw orgel
 ca 1675 Leuven, priorij van Sint-Maartensdal (Augustijnen): nieuw orgel (toe te schrijven aan Blasius Bremser) (sedert 1785 in de kerk van Longueville)
 1676 Antwerpen, Sint-Elisabethgasthuis: nieuw orgel
 1678-79 Philippeville, Saint-Philippe: nieuw orgel
 1679 Philippeville, kapel van het klooster: nieuw (?) orgel (onvoltooid wegens overlijden; zijn knecht (wsch. Munick) diende het orgel te gaan plaatsen)
 s.d. Antwerpen, diverse kerken: jaarlijks onderhoud
 ~ Antwerpen, Begijnhof: nieuw orgel (geannuleerd wegens overlijden van Blasius Bremser)
 ~ Herent, priorij van Bethlehem (Augustijnen): onbepaald werk (geannuleerd wegens overlijden)

EINDNOTEN

⁽¹⁾ Op deze plaats wensen wij de heer Patrick Roose te danken, uit wiens rijke documentatie wij tal van gegevens mochten putten. Een woord van dank gaat eveneens naar de heren Michel Lemmens, Gabriël Loncke en Joris Potvlieghe die tijdens verschillende gesprekken tal van suggesties hebben aangerijkt. Ook naar de heer Henri Installé, stadarchivaris te Mechelen, gaat onze erkentelijkheid voor de faciliteiten die hij ons verleende bij het raadplegen van het rijke Mechelse stadsarchief en voor het reproduceren van de afbeeldingen. Dank eveneens aan de heer Ernest Mussche, die ons bereidwillig de foto van het orgel te Aarschot ter beschikking stelde. Tenslotte gaat een bijzonder hartelijk woord van dank naar Mevrouw Linda Van Langendonck, die ons, met haar grote ervaring inzake bouwhistorisch onderzoek, op een zeer efficiënte manier naar de woonplaats van Jan Bremser leidde.

⁽²⁾ E. VAN AUTENBOER, *Jan en Blasius Bremser. Orgelbouwers te Mechelen in de XVIIIe eeuw*, in: *De Praestant*, XII/2, 1963, p. 39-45.

⁽³⁾ E.G.J. GRÉGOIR, *Historique de la facture et des facteurs d'orgue avec la nomenclature des principales orgues placées dans les Pays-Bas et dans les provinces flamandes de la Belgique, suivi de la galerie biographique d'organistes célèbres et d'une notice sur les maîtres de chapelle et organistes de la cathédrale d'Anvers*, Antwerpen, 1865, p. 82-83.

⁽⁴⁾ J. BAETEN, *Verzameling van naamrollen betreffende de kerkelijke geschiedenis van het Aartsbidom van Mechelen*, Mechelen, [1881], dl. II, p. 315-317.

⁽⁵⁾ J.T. DE RAADT, *Hoe de kerk te Keerbergen in het jaar 1644 een "positieff of cleyen oirgelke" koopt*, in: *Ons Volksleven*, III, 1891, p. 101-103.

⁽⁶⁾ G. VAN DOORSLAER, *Notes sur les facteurs d'orgues malinois*, in: *Annalen van het XXIIste Congres van het Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België*, Mechelen, 1911, dl. II, p. 605-620. Voordien had hij reeds enkele korte notities over Jan Bremser gepubliceerd in 1897. Cfr. G. VAN DOORSLAER, *La fondation du chant à l'église Notre-Dame au-delà de la Dyle à Malines*, in: *Handelingen van de Oudheidkundige Kring van Mechelen*, VIII, 1897, p. 327-328.

⁽⁷⁾ J. KREPS, *De Belgische orgelmakers*, in: *Musica Sacra*, XXXIX, 1932, p. 235 en 238. - Id., *Het orgel in Tongerlo*, Tongerlo, 1933, p. 54. - J.A. STELLFELD, *Bronnen tot de geschiedenis der Antwerpsche clavecimbel en orgelbouwers in de XVIde en XVIIde eeuwen*, Antwerpen, 1942, p. 30-31. Stellfeld is echter uiterst onnauwkeurig met o.a. de geboorte- en huwelijksdatum van Blasius en haalt het werk van Jan en Blasius volledig door elkaar.

⁽⁸⁾ B. De Keyzer identificeerde Bremser-orgels of -activiteiten in de Kapel van O.-L.-Vrouw van Zeven Weeën (Kouterkapel) te Zelee, in de kerk van Sinaai en in de kerk van Hamme. Cfr. B. DE KEYSER, *Zelee. De Kapel op de Kouter*, in: *De Schalmei*, IV, 1950, p. 92 en Id., *Ommereis doorheen de Kerkrekeningen van Oost-Vlaanderen*, in: *De Schalmei*, V, 1950, p. 19 en 43-45. - Meeus publiceerde over het Bremser-orgel te Aarschot. Cfr. J. MEEUS, *Een nieuw orgel voor de collegiale O.-L.-Vrouwkerk te Aarschot*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XXXIII, 1950, p. 100-101. - Timmerman ontdekte in het abdijarchief van Tongerlo gegevens over een Bremser-orgel in de kerk te Westerlo. Cfr. T. TIMMERMAN, *De Mechelse orgelbouwer Jan Bremser*, in: *De Praestant*, X, 1961, p. 10-13.

⁽⁹⁾ M.A. VENDE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbende op het Nederlandse orgel en zijn makers tot omstreeks 1630*, (Koninklijke Academie van België. Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen. Verzameling in-8°. Nr. X.2), Brussel, 1956.

⁽¹⁰⁾ T.J. GERITS, *Nieuwe vondsten over Brabantse orgelmakers. XVIIe-XIXe eeuw*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LI, 1968, p. 56-87. - Id., *Nieuwe vondsten over Jan van Weert, Jan Bremser en Paul Munick, orgelbouwers van de XVIIe eeuw*, in: *Musica Sacra*, LXV, 1964, p. 179-185. - G. POTVLIËGHE, *Negentien orgelbouwers te Asse*, in: *Ascania*, VIII, 1965, p. 2-20. - Id., *Prolegomena tot de geschiedenis van het orgel en het muziekleven in de Sint-Martinuskerk te Halle (Brabant)*, in: *Halle 700 jaar Mariastad, (Verhandelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring*, Nr. 7), Halle, 1976, p. 93-119. - L. VAN TONGERLOO, *De oudste orgels van Lith en Lithoyen*, in: *Brabants Heem*, XX, 1968, p. 146-153; XXI, 1969, p. 34-47.

⁽¹¹⁾ J.-P. FÉLIX, *Orgues, carillon et chantrerie à Anderlecht*, Brussel, 1976. - Id., *Histoire des orgues de l'église St. Nicolas à Bruxelles*, [s.l.], 1977. - Id., *Notes pour servir à la restauration de l'orgue de l'église Saint-Georges à Grez (Grez-Doiceau)*, [s.l.], 1977. - Id., *L'orgue de Grez-Doiceau*, in: *L'Organiste*, IX/4, 1977, p. 171-179. - Id., *Du nouveau à propos de l'orgue de Grez (1668)*, in: *L'Organiste*, XII, 1980, p. 47-51. - Id., *L'orgue Blasius Bremser de l'Hôpital Sainte-Élisabeth à Anvers (1676)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'organologie*, Brussel, 1981, dl. III, p. 139-142. - Id., *Jan Bremser construisit un orgue pour l'église St-Gilles à Sint-Gillis Waes (1652-1653)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'organologie*, Brussel, 1997, dl. VIII, p. 110-125.

⁽¹²⁾ F. PEETERS E.A., *De orgelkunst in de Nederlanden van de 16de tot de 18de eeuw*, Amerongen, 1984², p. 207 en 214.

⁽¹³⁾ SAM, *Notariële protocollen*, nr. 516, contract tussen Jan Bremser en Jan op de Beke van 18 december 1638. - E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 39.

⁽¹⁴⁾ AAT, *Bundel Duffel VIII, nr. I en Kapellen (I-18/2)*. - H. TIMMERMAN, *Een nieuw Bremserpositief voor de kapel van Duffel, 1647*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, 1976/9, p. 85. (zie ook errata in: 1977/0, p. 20.) en H. TIMMERMAN, *Archivalia betreffende het Bremserorgel te Duffel, 1647*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, 1977/4, p. 34.

⁽¹⁵⁾ De oorspronkelijke tekst staat in *Codex accepti et expositi Lamberti de Leeuw, Pastoris in Rethi anno 1663 octobris 3 et sequentibus*, bewaard in GAR, Oud archief, nr. 440 (inv. Sneyers), ongepagineerd. Het door L. van Tongerloo ontdekte uittreksel bevindt zich in RANB (Rijksarchief Noord-Brabant), archief van de hervormde gemeente Lith c.a., nr. 3: notulenboeken van de kerkeraad, p. 157. - L. VAN TONGERLOO, *art. cit.*, XX, 1968, p. 146-147 en 152.

⁽¹⁶⁾ L. VAN TONGERLOO, *art. cit.*, XXI, 1969, p. 34-35. Toch wijst L. van Tongerloo erop om, zolang er geen andere gegevens aan het licht komen die de aanwezigheid van Bremser in 's Hertoghenbosch bevestigen, eerder voorzichtig te zijn met de aanwijzing van pastoor De Leeuw.

⁽¹⁷⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40-41.

⁽¹⁸⁾ G. POTVLIËGHE, *Negentien orgelbouwers te Asse*, in: *Ascania*, 1965, p. 3-7.

⁽¹⁹⁾ AAM, *Archief O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle*, kerkrekeningen 1619-1684, kerkrekening nr. 11 (1/1/1635 tot 31/12/1635) (exemplaar "voor de kercke"), f. 10r^o-v^o en kerkrekening nr. 12 (1/1/1636-31/12/1637) (exemplaar "voor de kercke"), f. 11r^o. - Zie ook J. BAETEN, *o.c.*, dl. II, p. 316-317.

⁽²⁰⁾ J. VAN BIEZEN, *Het Nederlandse orgel in de Renaissance en de Barok, in het bijzonder de school van Jan Van Covelens, (Muziekhistorische Monografieën*, Nr. 14), [s.l.], 1995, dl. II, p. 555-556.

⁽²¹⁾ G. VAN DOORSLAER, *Notes sur les facteurs d'orgues malinois*, in: *Annalen van het XXIIste Congres van het Oudheid- en Geschiedkundig Verbond van België*, Mechelen, 1911, dl. II, p. 611-612. - L. van Tongerloo wil slechts heel voorzichtig rekening houden met Bremser's medewerking aan het orgel van "s Hertoghenbosch. Zie L. VAN TONGERLOO, *art. cit.*, XXI, 1969, p. 34-35.

⁽²²⁾ AAM, *Archief O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle*, kerkrekeningen 1619-1684, kerkrekening nr.

11 (1/1/1635 tot 31/12/1635) (exemplaar "voor de kercke"), f. 10r^o-v^o. - J. BAETEN, *o.c.*, dl. II, p. 316. - G. POTVLIËGHE, *art. cit.*, in: *Ascania*, VIII, 1965, p. 5. - Voor een gedetailleerd overzicht van de orgelbouwer H. Goltfuß verwijzen we naar J. COOLS, *De Haachtse orgelmakers Goltfuß en Dekens en hun familie*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, XXIII, 1940, p. 94-106.

⁽²³⁾ J.T. DE RAADT, *art. cit.*, p. 102.

⁽²⁴⁾ AAM, *Archief O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle*, kerkrekeningen 1619-1684, kerkrekening nr. 12 (1/1/1636-31/12/1637) (exemplaar "voor de kercke"), f. 11r^o. - Zie ook J. BAETEN, *o.c.*, dl. II, p. 316-317.

⁽²⁵⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 39-40.

⁽²⁶⁾ Id., *art. cit.*, p. 42.

⁽²⁷⁾ T. TIMMERMAN, *art. cit.*, p. 11. Dat Dirick zwakzinnig was weten we omdat in 1681 Jenneken Verhuyck, weduwe van Blasius, de toelating vroeg voor het nemen van een hypotheek o.m. voor het onderhoud van haren simpelens swager Dirick Bremser. Zie hierover E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40, noot 11.

⁽²⁸⁾ J.-P. FÉLIX, *Du nouveau à propos de l'orgue de Grez (1668)*, in: *L'Organiste*, XII, 1980, p. 48 en 50.

⁽²⁹⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 39, noot 6.

⁽³⁰⁾ Id., *art. cit.*, p. 39.

⁽³¹⁾ SAM, *Oud archief, G Wijkboeken*, I, nr. 9, f. 228r^o.

⁽³²⁾ SAM, *Oud archief, G Schepenacten*, I, nr. 275, f. 156v^o.

⁽³³⁾ SAM, *iconografie*, album 6700, dl. II, f. 26.

⁽³⁴⁾ Dat Blasius ook hier gevestigd was, kunnen we afleiden uit het feit dat zijn weduwe de reeds eerder vermelde hypotheek wilde nemen op een huis in de Ravensbergstraat. Zie hiervoor E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40, noot 11.

⁽³⁵⁾ SAM, *Notariële protocollen*, nr. 529, overeenkomst tussen Jan Bremser en Jan De Clerck van 11 juni 1660.

⁽³⁶⁾ M. KOCKEN, *De gekochte poorters van Mechelen. 1400-1795, (Poorterboeken van de zuidelijke Nederlanden*, Nr. 7), Handzame, 1975, *passim*.

⁽³⁷⁾ *Costumen, usancien ende stijl van procederen der stad, vrijheijt ende jurisdictie van Mechelen*, [s.l.], 1535, titel V: *Van Porters*, geciteerd naar M. KOCKEN, *De gekochte poorters van Mechelen. 1400-1795, (Poorterboeken van de zuidelijke Nederlanden*, Nr. 7), Handzame, 1975, p. V-VI.

⁽³⁸⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40.

⁽³⁹⁾ Id., *art. cit.*, p. 40.

⁽⁴⁰⁾ AAM, *Archief O.-L.-Vrouw over de Dijle*, doos "Relikwieën/Ambachten/Altaar en kapellen in ker/Statie OLVr 7 weeen op kerkhof/ St Lambrechtskapel buiten Adegemport/Zang+Zangmeester/klokken/orgel", contract tussen kerkfabriek van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle en Jan Bremser voor de bouw van een orgel van 19 januari 1665. Voor de problemen die zich hebben voorgedaan rond de bouw van dit orgel zie AAM, *Archief O.-L.-Vrouw over de Dijle*, rekeningen 4 van de pastoor 1643-1683, particuliere kerkrekeningen sedert 1654-1682, f. 104r^o. Ook nog J. BAETEN, *o.c.*, dl. II, p. 317. Verder E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 43-44. - Voor de inventaris van de grafopchriften zie *Provincie, stad, ende district van Mechelen opgeheldert in haere kercken, kloosters, kapellen, gods-huysen, gilden, publieke plaetsen, met fondatien, patronaetschappen, ende voorrechten, daer aen klevende. Als oock alle op-schriften, graf-schriften, jaer-schriften, wapens, quartieren, ende generatien, soo op tombens, sercken, tafereelen, vensters, klokken, steenen, als elders [...]*, Brussel, 1770, dl. I, p. 224-225. De beschrijving van de begraafplaatsen "onder het orgel" schijnt nochtans nauwkeurig te zijn.

⁽⁴¹⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40 en 45.

⁽⁴²⁾ G. VAN DOORSLAER, *art. cit.*, p. 611. Marquet overleed ca 1635. Zie hierover F. PEETERS E.A., *o.c.*, p. 196-197.

⁽⁴³⁾ G. VAN DOORSLAER, *art. cit.*, p. 611.

⁽⁴⁴⁾ SAM, *Notariële protocollen*, nr. 516, contract tussen Jan Bremser en Jan op de Beke van 18 december 1638. Zie ook E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 40-41.

⁽⁴⁵⁾ B. DE KEYZER, *art. cit.*, p. 44.

⁽⁴⁶⁾ J.T. DE RAADT, *art. cit.*, p. 103.

⁽⁴⁷⁾ SAM, *Oud archief, G Schepenacten*, I, nr. 275, f. 156v°-157v°.

⁽⁴⁸⁾ G. VAN DOORSLAER, *art. cit.*, p. 610.

⁽⁴⁹⁾ Voor Wakkerzeel zie T.J. GERITS, *Nieuwe vondsten over Brabantse orgelmakers. XVIIe-XIXe eeuw*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, LI, 1968, p. 58-59. – Voor Duffel zie H. TIMMERMAN, *Een nieuw Bremser-positief voor de kapel van Duffel, 1647*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, 1976/9, p. 85. (zie ook errata in: 1977/0, p. 20.) en H. TIMMERMAN, *Archivalia betreffende het Bremser-orgel te Duffel. 1647*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, 1977/4, p. 34.

⁽⁵⁰⁾ T.J. GERITS, *art. cit.*, p. 59-60.

⁽⁵¹⁾ ARA, *Kerkelijk Archief van Brabant*, nr. 5, contract tussen kerkfabriek van O.-L.-Vrouw te Aarschot en Jan Bremser voor de bouw van een orgel van 20 april 1646. – Zie ook J. BREUGELMANS E.A., *De Onze-Lieve-Vrouwkerk van Aarschot*, Tongerlo, 1987, p. 77-78. Op enkele spelen en de klaviatuur na, zijn alle onderdelen nog de oorspronkelijke.

⁽⁵²⁾ T.J. GERITS, *Nieuwe vondsten over Jan van Weert, Jan Bremser en Paul Munick, orgelbouwers van de XVIIe eeuw*, in: *Musica Sacra*, LXV, 1964, p. 182.

⁽⁵³⁾ RAB, *Oud archief van Sinaai*, nrs. 23-27. Dit alles natuurlijk in de veronderstelling dat we Jan Bronsaer en Jan Bronsaert mogen vereenzelvigen met Jan Bremser.

⁽⁵⁴⁾ RAB, *Oud archief van Vrasene en Sint-Gillis*, nr. 5.490, contract met Jan Bremser voor het maken van een orgel van 7 juni 1652. Zie ook J.-P. FÉLIX, *Jan Bremser construisit un orgue pour l'église St-Gilles à Sint-Gillis Waes (1652-1653)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'organologie*, Brussel, 1997, dl. VIII, p. 110-125.

⁽⁵⁵⁾ Voor Zele (Sint-Ludgeruskerk) zie F. MICHEM, *Zele en zijn geschiedenis*, Antwerpen-Brussel-Amsterdam, 1957, p. 101. – Voor Belsele zie F. DE POTTER EN J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten van Oost-Vlaanderen*, 3de reeks: *Arrondissement Sint-Niklaas*, Gent, 1877, dl. I, p. 51. – Voor Nieuwkerken-Waas zie R. VAN GOETHEM, *Nieuwkerken-Waas*, in: *Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas*, LXV, 1961, p. 15-17 en 31-33.

⁽⁵⁶⁾ G. POTVLIËGHE, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, dl. I: *Oost-Vlaanderen*, (Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur. Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg), Brussel, 1974, p. 576-577.

⁽⁵⁷⁾ Zie o.m. J. DE KEYZER, *De Sint-Ludgeruskerk en de Kapel van O.L. Vrouw van VII Weeën te Zele*, (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België), Antwerpen, 1943, p. 63.

⁽⁵⁸⁾ B. DE KEYZER, *art. cit.*, p. 19. – G. POTVLIËGHE, *o.c.*, p. 17-19.

⁽⁵⁹⁾ Dat er van het oorspronkelijke pijpwerk niets is overgebleven, valt uitermate te betreuren, vermits volgens een mondelinge mededeling van de Heer Gabriël Loncke in dit orgel tot 1966 de enige Bremser-trompet was bewaard gebleven. Wij danken de Heer Loncke voor de inlichtingen die hij ons verschafte. – G. POTVLIËGHE, *o.c.*, p. 573-574.

⁽⁶⁰⁾ Voor Antwerpen (Sint-Salvator) zie E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 41-42. – Voor Zandhoven zie ID., *Jan Bremser (?-Mechelen 1669). Mechelse orgelbouwer van Duitse afkomst*,

in: *Adem*, XVII, 1981, p. 16 en 17. – Voor Westerlo zie T. TIMMERMAN, *art. cit.*, p. 10-12.

⁽⁶¹⁾ Voor Hoeilaart zie A. FAUCONNIER EN P. ROOSE, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, dl. IIa: *Brabant. Arrondissement Halle-Vilvoorde*, (Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur. Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg), Brussel, 1975, p. 177. – Voor Anderlecht zie J.-P. FÉLIX, *Orgues, carillon et chantrerie à Anderlecht*, Brussel, 1976, p. 14-15, 100 en 115-116. – Voor Halle verwijzen we naar G. POTVLIËGHE, *Prolegomena tot de geschiedenis van het orgel en het muziekleven in de Sint-Martinuskerk te Halle (Brabant)*, in: *Halle 700 jaar Mariastad*, (Verhandelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring. Nr. 7), Halle, 1976, p. 95 en 97.

⁽⁶²⁾ Wij danken de heer Michel Lemmens, die ons op dit instrument attendeerde.

⁽⁶³⁾ Vilvoorde, Klooster van O.-L.-Vrouw van Troost, archief. Deze archiavalia werden door ons geraadpleegd in T. WAEGEMAN, *Conceptnota voor de binnerrestauratie van de Karmelietessenkerk te Vilvoorde*, [onuitgegeven restauratieontwerp N.V. Spectrum], Hasselt, 1998, p. 35 en 45-46. Wij danken de heer Michel Lemmens ons deze gegevens beschikbaar gesteld te hebben. – Het orgel te Wilmarsdonk werd in 1965 door G. Moortgat toegeschreven aan Blasius Bremser. Hij vermeldde als bouwjaar 1686, wat niet te rijmen valt met Blasius Bremser, aangezien deze overleed in 1679. Deze onwaarschijnlijke gegevens werden in verschillende publicaties overgenomen. Zie G. MOORTGAT, *Oude orgels in Vlaanderen*, Brussel, 1965, dl. II, p. 146. Voor de overplaatsing naar Wilmarsdonk zie A. FAUCONNIER EN P. ROOSE, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, dl. IIIa: *Antwerpen. Arrondissement Antwerpen*, (Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur. Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg), Brussel, 1983, p. 281.

⁽⁶⁴⁾ Bij de inspelings te Lith in 1790 wordt in de *Boekzaal der geleerde Waerelt* vermeld dat het orgel bestond uit twee Handclavieren bestaat, met zestien heele en negen halve Registers. Het is echter onbekend of dit nog de oorspronkelijke Bremser-dispositie weergeeft. De nieuwe nieuwe kast te Lith werd vermoedelijk door de gebroeders Verbuecken (J.B. en L.F.)gebouwd, die ook de overplaatsing van Retie naar Lith verzorgden. De redenering dat Bremser-onderdelen bleven bestaan tot ca 1855, is enkel vol te houden wanneer het verbouwingsvoorstel van ca 1855 ook effectief betrekking heeft op het orgel van Lith, wat echter niet met volledige zekerheid kan vastgesteld worden. Zie voor dit alles L. VAN TONGERLOO, *art. cit.*, XX, 1968, p. 146-153; XXI, 1969, p. 34-47. Wat het pijpwerk van Bremser betreft, zal verder moeten onderzocht worden of er in het orgel van de Benedictuskerk te Teeffelen Bremser-pijpwerk is bewaard gebleven. In 1833 en 1839 immers verkocht de pastoor van Lith aan de koster-schoolmeester van Teeffelen eenige oude orgelpijpen, die kennelijk bedoeld waren om in Teeffelen in een orgelverbouwing gebruikt te worden. Zie hiervoor W. VAN KUILENBURG, *Het werk van de orgelmakersfamilie Van Eijdsdonck / Van Nistelrooy / Kuyte*, 's-Hertogenbosch, 1983, p.73-76 en 119-128.

⁽⁶⁵⁾ Zie hierover in detail E. VAN AUTENBOER, *Jan en Blasius Bremser. Orgelbouwers te Mechelen in de XVIIe eeuw*, in: *De Praestant*, XII/2, 1963, p. 43-44.

⁽⁶⁶⁾ J.-P. FÉLIX, *L'orgue de Grez-Doiceau*, in: *L'Organiste*, IX/4, 1977, p. 171-179. – J.-P. FÉLIX, *Du nouveau à propos de l'orgue de Grez (1668)*, in: *L'Organiste*, XII, 1980, p. 47-51. – J. FERRARD, *Orgues du Brabant wallon. Inventaire critique*, Brussel, 1981, p. 136-139.

⁽⁶⁷⁾ Voor Sint Walburgis zie E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 44. – Voor Sint Andries zie G. SPIESSENS, *Het voormalig Bremser-orgel van de Antwerpse Sint-Andrieskerk (1675)*, in: *Adem*, XXIV, 1988, p. 69-70. Voor de kapel van het Sint-Elisabethgasthuis zie J.-P. FÉLIX, *L'orgue Blasius Bremser de l'Hôpital Sainte-Élisabeth à Anvers (1676)*, in: J.-P. FÉLIX, *Mélanges d'organologie*, Brussel, 1981, dl. III, p. 139-142.

⁽⁶⁸⁾ E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 44-45.

⁽⁶⁹⁾ G. SPIESSENS, *Een Antwerpse expertise van een orgel van Blasius Bremser te Mechelen in 1674*, in: *Orgelkunst*, XXII, 1999, p. 246-248.

⁽⁷⁰⁾ Voor het orgel te Longueville verwijzen we naar B. COUVREUR, J.-P. FÉLIX EN R. SERVAIS, *L'orgue historique de Longueville*, [S.I.], 1999. – Voor de orgels te Philippeville zie E. VAN AUTENBOER, *art. cit.*, p. 44-45.

⁽⁷¹⁾ Voor de dispositie van het Goltfuß-orgel te Tongerlo zie F. PEETERS E.A., *o.c.*, p. 207.

⁽⁷²⁾ Ook Nicolaas Helewout voorziet in 1630 een cornet van 3 rangen op het orgel van de Sint-Jacobskerk te Brugge (dit orgel bevindt zich nu in de Sint-Margaretakerk te Knokke-Heist, maar de cornet is niet meer orgineel). - A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, *Le jubé et les orgues de l'église s. Jacques à Bruges*, in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, LXXII, 1929, p. 194-197 en 201 en 202. - In 1639 voorziet Jan Van Weert voor de bouw van een orgel in de Predikherenkerk te Leuven eveneens een cornet met 3 rangen. C.C. VLAM EN M.A. VENTE (RED.), *Bouwstenen voor een geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden*, (Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis), Utrecht, 1965, dl. I, p. 181.

⁽⁷³⁾ A. Vente vermoedt dat hier een cromhoren 8' moet bedoeld zijn, maar recente bevindingen laten ons vermoeden dat het toch om een 16'-register zou kunnen gaan. - M.A. VENTE, *o.c.*, p. 124, voetnoot 3.

⁽⁷⁴⁾ AAM, *Archief O.-L.-Vrouw over de Dijle*, doos "Relikwieën/Ambachten/Altaar en kapellen in ker/Statie OLVr 7 weeën op kerkhof/ St Lambrechtskapel buiten Adegemport/Zang+Zangmeester/klokken/orgel", contract tussen kerkfabriek van O.-L.-Vrouw-over-de-Dijle en Jan Bremser voor de bouw van een orgel van 19 januari 1665. - Voor de disposities van Antwerpen 1653, Turnhout 1662, Tongerlo 1642 en Rotterdam 1644 zie F. PEETERS E.A., *o.c.*, p. 198-199 en 207. Voor Turnhout zie ook E. VAN AUTENBOER, *Meester Jean Le Royer bouwt een orgel voor de Sint Pieterskerk te Turnhout (1662)*, in: *Taxandria*, nieuwe reeks, XXXI-XXXII, 1959-60, nr. 1-2, p. 106-109. [heruitgegeven in: *De Praestant*, X, 1961, p. 89-91]. Voor Tongerlo zie ook J. KREPS, *Het orgel in Tongerlo*, Tongerlo, 1933, p. 35-58.

⁽⁷⁵⁾ A. FAUCONNIER EN P. ROOSE, *Het historisch orgel in Vlaanderen*, dl. IIa: *Brabant Arrondissement Halle-Vilvoorde*, (Ministerie van Nationale Opvoeding en Nederlandse Cultuur: Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg), Brussel, 1975, p. 238-239.

⁽⁷⁶⁾ G. POTVLIËGHE, *o.c.*, p. 468. De toeschrijving aan Blasius Bremser is naar onze mening onhoudbaar.

⁽⁷⁷⁾ Hoewel er voorlopig mag van uitgegaan worden dat L.-B. Van Peteghem in 1766 bij het vervangen van de frontpijpen de oorspronkelijke indeling bewaard heeft, is het raadzaam op basis hiervan geen voorbarige conclusies te trekken.

⁽⁷⁸⁾ ARA, *Kerkelijk Archief van Brabant*, nr. 5, contract tussen de kerkfabriek van O.-L.-Vrouw te aarschot en Jan Bremser voor de bouw van een orgel van 20 april 1646. Zie ook M.A. VENTE, *o.c.*, p. 7.

⁽⁷⁹⁾ T. TIMMERMAN, *art. cit.*, p. 10.

⁽⁸⁰⁾ E. VAN AUTENBOER, *Jan en Blasius Bremser. Orgelbouwers te Mechelen in de XVIIIe eeuw*, in: *De Praestant*, XII/2, 1963, p. 44-45.

KAMIEL D'HOOGHE

Biografische sprokkelingen omtrent Abraham van den Kerckhoven (ca 1618-1701)

Deze biografische sprokkelingen kwamen tot stand dank zij dokter Raymond Denayer⁽¹⁾ van Overijse [en gewezen voorzitter van de Heemkundige Kring De Beierij van Yse]. Vanuit zijn belangstelling voor de lokale geschiedenis van Jezus-Eik heeft hij heel wat opzoekingen gedaan, die resulteren in een boeiend verhaal over Jezus-Eik. Hierbij deed hij ontdekkingen over Abraham van den Kerckhoven die in een bepaalde mate afbreuk doen aan de gegevens verwerkt door L. Lindemans in zijn genealogie over van de Kerckhove (Eigen Schoon en de Brabander, 1969, p. 169-178). Deze ontdekkingen vonden hun neerslag in een mooi verhaal in de programmabrochure van het orgelconcert op 11 december 1999 in de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Jezus-Eik. Deze tekst, aangevuld met enkele verduidelijkingen, ligt aan de basis van dit artikel. De biografische sprokkelingen brengen enkele nieuwe gegevens aan het licht en openen perspectieven.⁽²⁾

In het kort gaat het over:

- Grootvader Geeraard van den Kerckhoven, afkomstig van Overijse en gehuwd met Maria Van Uffel en hun twee zonen.
- Hun eerste zoon Philips, *backer*; gehuwd met Elisabeth Ver., waarschijnlijk de vader van de componist Abraham en met gegevens die kunnen helpen bij het vinden van de geboortedatum van Abraham.
- Hun tweede zoon Peeter, *vettewariër*, die de belofte deed een Mariabeeldje te plaatsen in een oude eik aan de oostrand van het Zoniënwood.
- De zoon van Peeter, Philippus, neef van Abraham, die een belangrijke rol speelde in de oprichting van het bedevaartsoord Jezus-Eik.⁽³⁾
- De aanwezigheid van Abraham van den Kerckhoven op de grote inauguratieplechtigheden te Jezus-Eik, gestaafd op eigentijdse getuigenissen.
- De precieze datum van het huwelijk van Abraham van den Kerckhoven met Joanna Baert.

- De blijvende onzekerheid over de precieze overlijdensdatum van Abraham.
- De precieze situering van de zoon Andreas Alexander, als kloosterling-organist in de abdij van Grimbergen.

R. Denayer baseert zich op een manuscript in het *Houwaertfonds* van de Koninklijke Bibliotheek (7- KB - MS; Houwaert n° 6494 f°272 en 283 en n°6535, f°112) dat handelt over Geeraard van den Kerckhoven, geboren te Overijse, ettelijke jaren vóór men er de parochieregisters bijhield⁽⁴⁾ en gehuwd met Maria van Uffel.

Hij bezat een partij gronden op het Ezelsveld in Maleizen, op de Bakenbos, in het deel dat in 1693 aan Terhulpen zal afgestaan worden.

Uit het document blijkt dat hij overleden is vóór 1631 en dat hij tenminste twee zonen had, namelijk:

PEETER, *vettewariër* (spekslager), getrouwd met *Joffrouwe* Anne de Maillet. PHILIPS, *backer*, die in 1640, 56 jaar oud was en dus geboren is in 1584.

Deze Philips past helemaal bij de zoektocht naar de vader van Abraham. Daar er in die periode in de St.-Goedelekerk heel wat jongens de naam van Abraham van den Kerckhoven meekregen, is de ware Abraham niet zo makkelijk te vinden. Logischer wijze wordt de geboorte gesitueerd in de periode 1618-1625, vermits hij huwde in 1646.

Op basis hiervan komt er maar één Abraham van den Kerckhoven in aanmerking, m.n. diegene die in de St.-Goedele werd gedoopt op 11 oktober 1617 als zoon van Philippus van de Kerckhoven (°1584) en Elisabeth Ver[...onleesbaar].

De naam van de vader en het geboortjaar van de zoon zijn gelijk aan de vermelde gegevens van de Philips, *backer*.

De overige doopakten betreffende een Abraham van den Kerckhoven komen minder in aanmerking omdat zij: geen *Philippus* als vader hebben een *veel latere datum vermelden* (onder andere 1627)⁽⁵⁾.

Over het verband tussen het geboortjaar en de huwbare leeftijd van iemand als Abraham van den Kerckhoven formuleert Godelieve Spiessens⁽⁶⁾ in een brief aan Patrick Roose volgende overwegingen:

Verder kan het geboortjaar hoogstwaarschijnlijk dichter bij 1618 dan bij 1625 gesitueerd worden omdat in die tijd een huwelijk pas afgesloten werd nadat men als ambachtsman, musicus of een ander beroep eerst moest beschikken over een bepaald niveau, graad of herkenning, die men normaal pas rond zijn 25ste jaar kon bereiken.

De andere zoon van Geeraard is Peeter van den Kerckhoven, *vettewariër*,

een geboren Brusselaar. Hij had een woning, genaamd *Rood Klooster*⁽⁷⁾, gelegen achter het stadhuis van Brussel. Peeter erfde bezittingen van zijn vader en diende vanuit Brussel, voor het beheer van deze erfenis, herhaaldelijk dwars door het Zoniënwoud te reizen. Aan de oostkant ervan stond een indrukwekkende eik. Hier was destijds een beruchte trefplaats van rovers. Vele reizigers ontzagen zich deze risicovolle tocht.

Daarom zocht Peeter van den Kerckhoven *eenen eerlyken borger der stad Brussel*⁽⁸⁾ religieuze bescherming voor de reizigers en besloot hij een O.-L.-Vrouwbeeldje in de eik op te hangen. Hij kocht het op de Bamismarkt (Sint-Bavomis, 10 november) van 1632 op de Grote Markt te Brussel en betaalde hiervoor 3^{1/2} gulden.

Hierbij eindigt evenwel zijn verhaal want het beeldje bleef in het Brusselse *Rood Klooster* tot Peeter in 1635 door de pest werd getroffen en stierf.

Vóór zijn overlijden heeft hij zijn zoon Philips gevraagd de vroegere belofte na te komen en het beeldje in de eik alsnog op te hangen. 1635 was ook een oorlogsjaar zodat pas in 1636, na aandringen van zijn zus Elisabeth, Philips het beeldje in de eik plaatste. Dit gebeurde volgens bepaalde bronnen op een tamelijk plechtige wijze.⁽⁹⁾ Sindsdien is de naam Jezus-Eik in omloop.

In het Aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen ontdekte R. Denayer, naar aanleiding van de aanspraken van Tervuren en Park op Jezus-Eik, een document waarin Philip van den Kerckhoven eigenhandig over het verloop van de feiten in het jaar 1642 getuigt en het ophangen van het beeldje *inden Jaere 1636* plaatst.⁽¹⁰⁾

Van dit document publiceerde Denayer een kopie met juxtaomzetting in het Zoniënummer over Jezus -Eik.⁽¹¹⁾ De omzetting wordt hier overgenomen.

*Ick ondergeteekene vercleire
ende attestere gelyck Ick doen
midts desen versuecke ende
Instantie van (den) heere pastoir
ende Ingesetenen der Vryheijt van
Overyysche warachtich te syne
dat wijlen mijnen Vader genaempt
Peeter Van (den) kerckhove Borgher
ende Ingesetene der Stadt van
Brussele heeft gelooft (=beloofd) gehadt
te stellen Inden Bosch van Sonien
het Lieve Vrouwe Belt dwelck
teghenwoordich Rust teghen die
Eycke genoempt Ste Peeters stoel
opden wech van Overyysche ende
dat--- vuerst Dyen (voordien) opden selven
wech egeen Lieve Vrouwe belt*

en was ni stonde. Consequentelyck
soo vercleire ick seer wel te weten
dat wijlen mijnen vader deselve ge(-)
lofte heeft gedaen opdat die moet-
willige ende voleurs hunne
quaede geconcipieerde ende geintentioneerde
feijten nyet en soude committeren
ende effectueren maer dat sij door
de presentie ende aensien van tselve Lieve
Vrauwen Belt achterdencken soudent
mogen krijgen. Alles ten respecte ende
beneficie vande Ingesetene der voorscreven
Vrijheijt van Overysse midts sij
aldaer doorden selven Bosch om te
commen naer Brussele moeten passeren
finalyck ende tot confirmatie
vantgene voors(eg)t is soo vercleire
Ick ondergeteekene gel(yck) Ick doe
midts desen dat Ick met wijlen m(eeste)r
Ivo heyberch ende Joos Grevem
timmerman (midts wijlen mijnen vader
van de contagieuse sieckte was
overleden) tselve lieve Vrouwe
Belt Inden vuegen gelyck tselve Is
geconnoyeert Inden voers(creven) Bosch van
Sonien ende tselve casken doen vast maecken
teghen die voers(creven) Eijcke dwelck is
geweest Inden Jaere 1636 Alles om
de gelofte van wijlen mijnen vader
te effectueren ende want Rede(lyck)
ende Goddel(yck) Is der Waerheijt getuij-
genisse te geven sunderlinge des
versocht sijnde soo vercleire Ick
onderget(ekende) desen mijn vercleir voor alle
shoven, wetten ende gerichtten onder eedt
te renouveleren. Aldus gedaen Opten
eenentwintichsten dach der maent
van Julij 1642

P van (den) kerckhove
1642.

Bartholomeus Seghers, tweede rector van Jezus-Eik, getuigt in zijn *Pelgrim van Sonienbosch* van 1661, dat Abraham van den Kerckhoven, de orgelcomponist en koorleider aan het hof van de Spaanse gouverneurs, zich goed herinnerde dat hij samen met de kinderen van oom Peeter, te weten Philips en Elisabeth, thuis met het O.-L.-Vrouwbeeldje speelden en het koesterden.

Uit deze getuigenis kan men ook afleiden dat de bekende musicus een neef was van Peeter van den Kerckhoven, de grondlegger van de beroemde bedevaartplaats Jezus-Eik.

De huidige kerk staat op de plaats van de eeuwenoude eik en werd volgens Philips van den Kerckhoven de *Sint-Peetersstoel* geheten.

In het bedreigende Zoniënwood waren de eik en het *Roklooster* religieuze ankerplaatsen waar veiligheid en geborgenheid heerste.

Jezus-Eik en het *Roklooster* zijn in het leven van de familie van den Kerckhoven, zowel in Brussel als in het Zoniënwood, met elkaar verbonden als begrippen van vrede, rust en veiligheid.

De huwelijksdatum van Abraham van den Kerckhoven is nu bekend.

Dr. Denayer ontdekte hem bij het consulteren van de parochieregisters van de Sint-Niklaaskerk te Brussel, op het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Abraham's echtgenote was Joanna Baert en de akte draagt als datum 8 Juli 1646.⁽¹²⁾ Zij kregen samen tien kinderen.

Abraham van den Kerckhoven was niet enkel organist van 1634 tot 1701 aan de St.-Katelijnekerk te Brussel. Sinds 1648 was hij ook organist van de Muziekkamer van aartshertog Leopold-Willem van Oostenrijk, gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden van 1647 tot 1656.

Volgens de bronnen die R. Denayer citeert, trad A. van den Kerckhoven in 1650 te Jezus-Eik op als koorleider bij de eerste steenlegging van de eerste kapel aldaar. De toenmalige feestelijke gebeurtenis bestond uit een gelegenheidsmis door abt Libert Pape en acht Witheren van Park (Heverlee), opgeluisterd door de muziekkapel van het hertogelijk hof onder leiding van A. van den Kerckhoven. Dit noteerde Leo Everaert in "De Horen" 1985/5, p. 172. Everaert baseert zich op Sander Pierron, Tome I p. 246.: *Le jeudi 20/4/1650 l'archiduc Léopold-Guillaume - à la prière sans doute, de l'organiste de sa chapelle, Abraham van den Kerckhoven, neveu de Pierre, -plaça la première pierre du monument*. Sander Pierron geeft als bron: *Le Courrier Véritable des Pays-Bas du 23 avril 1650, n° 16, p. 128*.

Eén gegeven staat vast: *Les religieux chantèrent le 'Te Deum laudamus', accompagnés par les musiciens de la cour*.

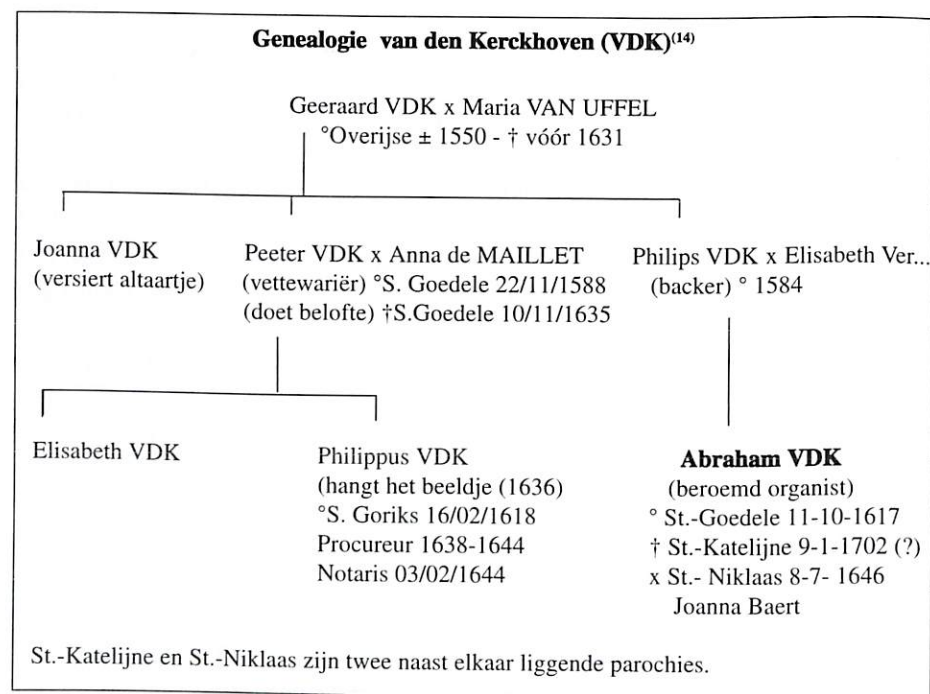
Twee gedenkstenen herinneren aan deze plechtigheid in aanwezigheid van de hoogste personaliteit van het land. Ze zijn nog te bezichtigen, zoals Abraham ze wellicht ook heeft gezien.

G. Spiessens wil de gevolgtrekking over de aanwezigheid van Abraham van den Kerckhoven als koorleider nuanceren. Het is volgens de toenmalige afbakeningen van de professionele territoria en bevoegdheden zo goed als

uitgesloten dat A. van den Kerckhoven in 1650 te Jezus-Eik optrad als koorleider, omdat dit gewoon buiten zijn bevoegdheid lag. Hij was benoemd als organist en niet als kapelmeester. Heeft hij als organist opgetreden? Was er een orgel? Heeft hij klavecimbel gespeeld?

Volgens R. Denayer is er via het manuscript Cocquiel nog een laatste spoor dat wijst naar een band tussen Overijse (Jezus-Eik) en A. van den Kerckhoven. Jacobus Ignatius Cocquiel *nec organista Eccl. Coll. St-Vincentii Sonégiis*⁽¹³⁾ was organist van St.-Vincentiuskerk in Zinnik (Soignies).

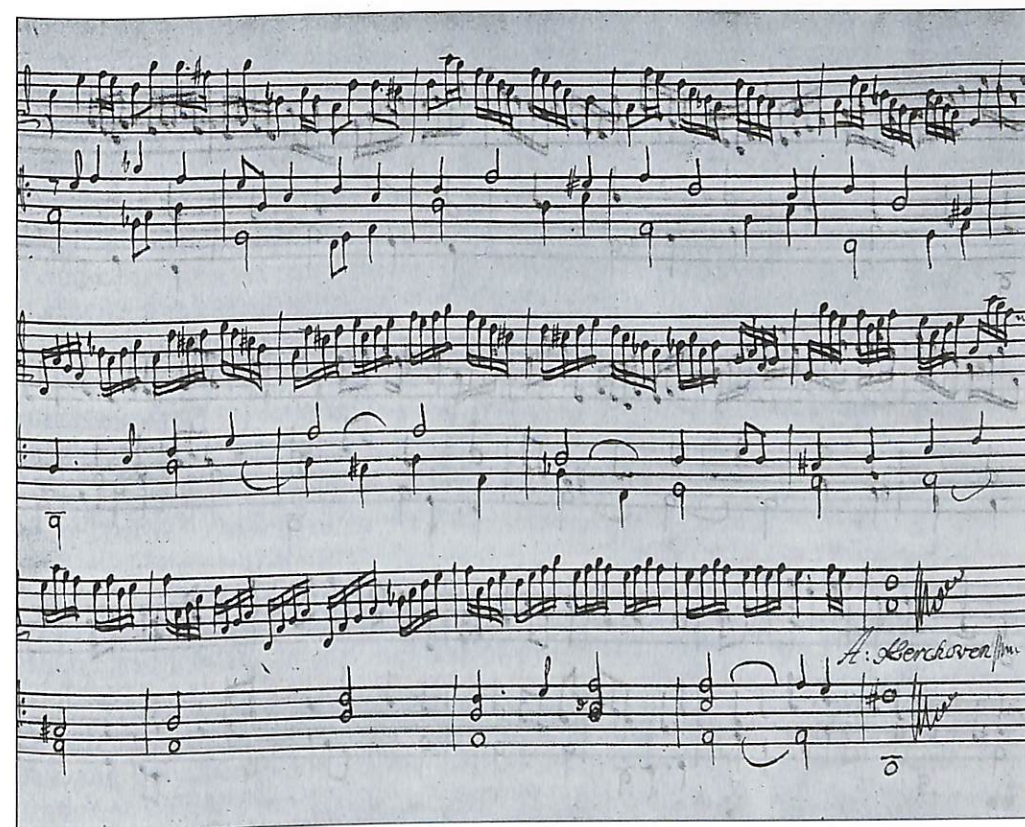
Denayer signaleert: *dat in 1664 de eigenaar van het hof Terrest in Jezus-Eik (Cense Thérèse op de Ferrariskaart) Charles Cocquiel heette en meer dan waarschijnlijk een nauw familielid van de organist-musicus was. Hier verbleef trouwens ook Anna Roegiers. Zij was met de verering van het O.-L.-Vrouwbeeld begonnen, voordat deze devotiepraktijk haar door de pastoor van Tervuren en Park ontnomen werd om de devotiepraktijk zelf te recupereren.*

Aan de hand van de uitbetalingen is bekend dat Abraham een hoge leeftijd bereikte, zeker voor die tijd. Zijn overlijden werd in de registers van voornoemde St.-Katelijnekerk ingeschreven op 9 januari 1702. Deze datum laat speling voor de bronnen die zijn overlijden situeren eind december 1701 *als wanneer hy is overleden.*⁽¹⁵⁾

Over de activiteiten en verdiensten van verschillende kinderen en kleinkinderen van Abraham werden diverse bijdragen gepubliceerd. Hier volgt een kleine aanvulling.

Andreas Alexander, zevende kind van Abraham van den Kerckhoven en Joanna Baert staat vermeld in het AAG, II, 30 (Abdijarchief van Grimbergen), als kloosterling, geboren te Brussel op 6 oktober 1654, ingetreden als kloosterling in de abdij van Grimbergen op 23 april 1676, de plechtige professie ontvangen op 5 juni 1668, overleden aldaar op 21 december 1715. In zijn functieomschrijving staat: *Circator - hij had een grote voorliefde voor de muziek en was organist van de abdij.*

Afb. 8: Slotmaten van de fantasia in d van Abraham Van den Kerckhoven uit het handschrift II 3326 van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel, f. 143v

EINDNOTEN

- ⁽¹⁾ Met oprechte dank aan dokter Raymond Denayer voor het beschikbaar stellen van zijn onderzoekswerk en voor de vele suggesties.
- ⁽²⁾ R. DENAYER, *Waarom dankt Jezus-Eik zijn plotse roem?* in: *Zoniën*, Overijse, XVIII, 1994, nr.1/maart, p. 1-8.
- ⁽³⁾ Gehucht van Overijse, provincie Vlaams-Brabant, gelegen aan de zoom van het Zoniënwoud, een vermaard bedevaartsoord met miraculeus O.-L.-Vrouwbeeldje op de stam van de oorspronkelijke Jezus-Eik, boven het hoofdaltaar opgesteld, in de sierlijke O.-L.-Vrouwerk.
- ⁽⁴⁾ Dit laatste gebeurde pas vanaf 1626.
- ⁽⁵⁾ R. DENAYER, *o.c.*
- ⁽⁶⁾ DR. G. SPIESSENS schreef de inleiding voor de publicatie: *DE ORGELMUZIEK VAN ABRAHAM VAN DEN KERCKHOVEN E.A.*, in facsimile uitgegeven naar het handschrift in de Koninklijke bibliotheek te Brussel. Uitgave: Documentatiecentrum voor orgel, Veurne, 1982. Zij verwerkte alle bekende gegevens in een synthetisch overzicht en verzorgde een uitgebreid bibliografisch bronnenoverzicht.
- ⁽⁷⁾ Deze huisnaam mag niet worden verward met Het Rood Klooster— in de volksmond *Roklooster* genoemd, dat gelegen is in het Zoniënwoud ten zuidoosten van Brussel, thans een aantrekkelijke plaats met vijvers en restanten van een St.- Augustinusabdij.
- ⁽⁸⁾ R. DENAYER, *o.c.*, citaat uit B. SEGHERS, kanunnik van Park, pastoor van Jezus-Eik. Deze gaf in 1661 onder de titel *Den Pelgrim van Sonien-Bosch* een eerste geschiedenis van het Mariaoord uit.
- ⁽⁹⁾ R. DENAYER, *o.c.*, met gegevens uit L. HOEFNAGELS, *Notre Dame au Bois*, Brussel, 1924; zie ook het glasraam in de kerk van Jezus-Eik.
- ⁽¹⁰⁾ R. DENAYER bevestigt dat het jaartal 1633, vermeld in *Winkler Prins*, zeker fout is, het tot voor kort geldend jaartal 1637 eveneens.
- ⁽¹¹⁾ R. DENAYER, *Nieuwe gegevens over het prille begin van de devotie aan de Jezuseik*, in: *Zoniën*, Overijse, XX, 1996, nr.3/september, p. 190-93.
- ⁽¹²⁾ R. DENAYER, *o.c.*, op p. 3 wordt L. LINDEMANS geciteerd vanuit *Van den kerckhove*, in *Eigen Schoon & De Brabander*, LII, 1969, nr. 5-6, p.169-178. L. Lindemans deed over de familie A. van den Kerckhoven zeer verdienstelijk onderzoekswerk. Hij kent de naam Baert uit latere bronnen. Volgens hem had het echtpaar een voorkind Jan Baptist (p.177) geboren ca 1645. De naam van Joanna Baert als echtgenote van AVDK komt ook voor in het AAG, II, 30 (Abdijarchief van Grimbergen), waar zij gesignaleerd wordt als moeder van de kloosterling Andreas Alexander Van den Kerckhoven.
- ⁽¹³⁾ Uit voormeld manuscript Cocquiel werd een belangrijke selectie van de orgelmuziek van Abraham van den Kerckhoven gepubliceerd in de *MONUMENTA MUSICAEL BELGICAE*, 2, Antwerpen, 1933, reprint Amsterdam 1968. Het manuscript Cocquiel is intussen integraal in facsimile uitgegeven zie voetnoot 6.
- ⁽¹⁴⁾ R. DENAYER, *Waarom dankt Jezus-Eik zijn plotse roem?* in: *Zoniën*, Overijse, XVIII, 1994, nr.1/maart, p. 1-8.
- ⁽¹⁵⁾ G. POTVLIËGHE, *Abraham van den Kerckhoven*, in *Orgelkunst*, Grimbergen, II 1979, nr. 1/maart, p.7-27.

Orgelbouw en -restauratie

LUK BASTIAENS

HET SCHYVENORGEL (1907) VAN DE ST.-PETRUS EN PAULUSKERK IN OOSTENDE GERENOVEERD

Het drieklaviersorgel met zelfstandig pedaal van de statige neo-gotische Oostendse hoofdkerk, vlakbij het station, werd in 1907 vervaardigd door de Brusselse orgelmaker Pierre Schyven. Het instrument telde oorspronkelijk 40 registers die grotendeels werden ondergebracht in twee kasten die aan weerszijden van hoogzaal stonden opgesteld. Een derde kast, onder het roosvenster, herbergde de pijpen van het positief. Met uitzondering van dit positief, dat pneumatische was, had het orgel een mechanische tractuur met een barkermachine voor het hoofdwerk.

Afb. 9: het gerenoveerde Schyvenorgel van de St.-Petrus en Pauluskerk te Oostende

Na de tweede wereldoorlog werd het instrument door de firma Loncke in 1954 gereviseerd en getransformeerd. Hierbij werd de tractuur elektrisch gemaakt en werd het klankbeeld eerder neo-klassiek met o.m. toevoeging van een vijftal nieuwe registers. Aldus dacht men een polyvalent orgel te creëren waarop zowel barokke, romantische als 20ste-eeuwse partituren het goed zouden doen.

Mede vanwege de geringe levensduur van de in 1954 toegepaste constructies, geraakte het orgel opnieuw in verval en werd het rond 1990 quasi volledig onbespeelbaar. In 1991 nam de kerkfabriek het orgel grondig te herstellen en werd Koos van de Linde als orgeldeskundige aangesteld. De uitvoering van deze werken werd toevertrouwd aan de Nederlandse firma Flentrop Orgelbouw uit Zaandam.

Omdat nog ca. 70% van het originele Schyvenpijpwerk bewaard was

gebleven, opteerde orgelkundige van de Linde voor een terugkeer naar de toestand van 1907 met enkele toevoegingen. Zo bedraagt het aantal registers thans 43. Van de oorspronkelijke mechaniek en speeltafel bleef mede door de transformatie van 1954, niets bewaard. Enkel de balgen en de pedaalladen uit 1907 kwamen nog in aanmerking voor restauratie.

Afb. 9: de nieuwe speeltafel

Een nieuw orgelfront werd zo ontworpen dat het roosvenster vrijbleef. Zoveel mogelijk bruikbare originele delen werden verwerkt. Zowel de toets- als registermechaniek is thans volledig mechanisch met toevoeging van een nieuwe barkermachine voor het hoofdwerk. Een nieuwe speeltafel naar originele voorbeelden werd vervaardigd. Het oude pijpwerk werd zorgvuldig gerestaureerd en het nieuwe gereconstrueerd naar originele modellen w.o. het Schyveninstrument van de Antwerpse kathedraal.

Het klankbeeld van het Oostendse Schyvenorgel is in vergelijking met de nog andere bestaande instrumenten van deze Brusselse orgelmaker, erg helder. Vooral de originele prestant 4 van het hoofdwerk klinkt slank en boventoonrijk. Er is veel aandacht en zorg besteed aan de intonatie waardoor ook polyfonie op dit instrument alle kansen krijgt. Een zeer goede akoestiek en een perfecte verhouding tussen de grootte van instrument en de ruimte geven aan het instrument beslist een meerwaarde. In de gehele klankopbouw is de hand van de Nederlandse orgelmaker duidelijk aanwezig.

Opvallend is tevens de grote zorg die men aan de technische aanleg van het instrument heeft besteed. Aan de rangschikking van de registers per klavier op de speeltafel moet men even wennen. Opvallend detail: op het naamplaatje dat is aangebracht op de speeltafel prijkt enkel de naam van de restaurateur; de naam van de originele bouwer wordt niet vermeld.

Het instrument werd op 7 mei 2000 ingespeeld door titularis Peter Ledaine, die ook een CD-opname van het instrument heeft gerealiseerd met werk van Gigout, Franck, Duruflé, Lemmens, Dombrecht en Widor. Deze CD (Sabam ORL 3) werd overigens opgedragen aan Stefaan Dombrecht (ereorganist van de St.-Petrus en Pauluskerk in Oostende) ter gelegenheid van zijn 80ste verjaardag.

DISPOSITIE

Groot-orgel (manuaal I)

Bourdon 16'	oud
Montre 8'	oud, C-H nieuw, in front
Flûte harmonique 8'	oud
Bourdon 8'	oud
Gambe 8'	oud
Prestant 4'	oud
Flûte à cheminée 4'	niet van Schyven, wel oud
Doublette 2'	oud
Fourniture IV-V	oud
Bombarde 16'	oud, C-H met nieuwe bekers, op aparte laden
Trompette 8'	oud
Clairon 4'	oud
Cornet V	nieuw

Positief (manuaal II)

Octave 8'	C-H nieuw (hout), rest oud
Salicional 8'	oud
Flûte 8'	oud
Bourdon 8'	geheel nieuw; C-H hout
Flûte harmonique 4'	oud
Nasard 2 2/3'	nieuw
Flageolet 2'	nieuw
Tierce 1 3/5'	nieuw
Trompette 8'	oud
Clarinette 8'	nieuw
Cor anglais 8'	oud, C-H en g ³ nieuw

Reciet (manuaal III)

Bourdon 16'	oud
Flûte harmonique 8'	oud
Bourdon 8'	oud
Dolciana 8'	oud
Voix céleste 8'	oud
Flûte d'écho 4'	oud
Doublette 2'	oud
Fourniture III	oud
Trompette 8'	oud
Basson-Hautbois 8'	oud
Voix humaine 8'	nieuw

Pedaal

Cóntrebasse 16'	oud
Sous-basse 16'	oud
Quinte 12'	oud
Octave basse 8'	gedeeltelijk oud
Violoncelle 8'	F-f' oud
Flûte 4'	oud
Bombarde 16'	gedeeltelijk oud, bekens C-H nieuw
Trompette 8'	gedeeltelijk oud, bekens en stevels C-c° nieuw

Combinatietreden (van links naar rechts)

Réunion du grand orgue au pédalier
Réunion du positif au pédalier
Réunion du récit au pédalier
Réunion du grand orgue à la machine
Réunion du positif au grand orgue
Réunion du récit au grand orgue
Réunion du récit au positif
Réunion du récit (16') au grand orgue
Expression du positif
Expression du récit
Forte général
Appel des jeux de combinaison du grand orgue
Appel des jeux de combinaison du positif
Appel des jeux de combinaison du récit
Appel des jeux de combinaison du pédalier
Tremblant du positif
Tremblant du récit

manuaaltesituur: C-g³
pedaaltesituur: C-f¹

Winddrukken: Groot Orgel, Positief en Reciet: 87 mm WK; Pedaal: 107 mm WK
Toonhoogte : a¹ = 440 Hz bij 20° C.
Stemming : evenredig zwevend.

datum orgelbezoek: 2 december 2000

bronnen: informatie Koos van de Linde & Peter Ledaine
Met dank aan Peter Ledaine voor de geboden gastvrijheid.

LORENZO GHIELMI

Een orgelbouwproject van Gilles Brebos uit 1570-71 in Milaan

Talrijke buitenlandse orgelbouwers hebben de mogelijkheid gehad in Italië te werken in de loop der eeuwen. De meest befaamde onder hen is ongetwijfeld Willem Hermans, een jezuïet en werkzaam in verschillende steden van het schiereiland van 1648 tot 1683, het jaar van zijn dood.⁽¹⁾ Naast de door hem gebouwde instrumenten in Pistoia en in Collescipoli, die onlangs gerestaureerd werden, worden nog bewaard: de kast en een gedeelte van de pijpen van het grootse orgel van Santa Maria di Carignano in Genua en de kast van de Dom van Como. De instrumenten van Hermans vertegenwoordigden voor Italië een ommekeer in de geschiedenis van de orgelbouw, aangezien ze als model fungeerden voor vele plaatselijke orgelbouwers. De Ligurische en Toscaanse orgelbouwscholen werden door Hermans diep beïnvloed; in Lombardije is de ontwikkeling van kleur- en tongwerkregisters van de school van de Bossi en de Serassi zeer zeker te wijten aan de aanwezigheid van het grote Hermansorgel van de Dom van Como. Antonio en Angelo Bossi, in 1728, bij de ondertekening van het contract voor de bouw van het orgel van Bergamo, hielden zich voor dit orgel te verwezenlijken op dezelfde wijze als dat van de Dom van Como, hetwelk zijzelf restaureerden in 1718.

Reeds jaren voordien hadden de instrumenten van buitenlandse orgelbouwers de verbazing gewekt van de Italianen. Aldus schrijft in 1609 Adriano Banchieri in de verhandeling "Besluiten betreffende de orgelklank"⁽²⁾, sprekende over "specifieke orgels, recentelijk ingevoerd met verschillende instrumenten":

"Gli dui organi fabricati da Vincenzo Fiamengo, l'uno collocato nella Cathedrale d'Orvieto, il secondo in S. Pietro in Gubbio, ambedue meritano grandissima lode, & in particolare quello di

Afb. 10: Het Hermansorgel in de S. Spiritokerk te Pistoia, recent gerestaureerd door Riccardo Lorenzini

© Riccardo Lorenzini

S. Pietro, che oltre 12 registri d'organo continuati, viene ornato di tanti con gli quali vengono imitati flauti coperti, scoperti, a fuso, mutoli, pifferi alla svizzera, regale, tromboni, trombe squarciate, voci humane, cornetti, viole, tamburi, tremolo & usignoli; & talmente imitano al naturale, che molti forestieri virtuosi, che ivi concorrono a sentirlo, restano in forse se sieno stromenti naturali, o pure artificiali; son sicuro, che in altri organi sparsamente si ritrovano tali registri, ma è però cosa credibile, che inventore ne sia stato il Fiamengo. (.....)

Nella Cathedrale di Pisa vi è un organo di 20 piedi fatto à guisa di castello, copioso di, varie invenzioni, & per quanto mi vien detto ha un organetto da concerto dietro le spalle dell'organista separato dall'organo grosso, & questo suonasi con una istessa tastatura, tale organo è stato fabricato ultimamente da un Fiamengo in cui nome a me non è noto.

[“De twee orgels die gemaakt werden door Vincenzo de Vlaming, het ene geplaatst in de kathedraal van Orvieto, het tweede in San Pietro in Gubbio, verdienen beiden zeer hoge lof, en inzonderlijk dat van San Pietro, dat, naast twaalf voortgezette orgelregisters, voorzien wordt van zoveel snufjes waarmee worden nagebootst : gedekte en ongedekte fluiten, spitsfluiten, sordunen, Zwitserse fluiten, regalen, trombones, open trombes, menselijke stemmen, cornetten, violen, trommels, tremolo en nachtegalen; en derwijze bootsen zij de natuur na, dat vele deugdzaame buitenlanders, die daar samenkomen om het orgel te beluisteren, eraan twijfelen of het natuurlijke instrumenten zijn, of kunstmatige; ik ben er zeker van dat men her en der zulke registers kan terugvinden, maar het is geloofwaardig dat daarvan Fiamengo de uitvinder is. (...) In de kathedraal van Pisa staat een orgel van 20 voet, gebouwd in de vorm van een slot, voorzien van verschillende uitvindingen, & voor zover me wordt gezegd bezit het een concertorgeltje achter de schouders van de organist, gescheiden van het grote orgel, & dit wordt bespeeld met eenzelfde claviatuur; dit orgel werd onlangs verwezenlijkt door een Vlaming wiens naam me niet bekend is”.]

Vincenzo de Vlaming was ook bekend als Vincenzo Fulgenzi of Vincenzo Quemar, en zijn stad van oorsprong was Parijs. Ook het orgel van Pisa werd gebouwd niet door een "Vlaming", maar wel door de Duitser Georg Steininger, in samenwerking met de Italiaanse orgelbouwer Francesco Palmieri. In Rome daarentegen had de Vlaamse orgelbouwer Sebastiaan Hay een instrument gebouwd met twee klavieren voor de San Apollinare-kerk. In de zestiende eeuw waren er in Italië voorzeker weinig instrumenten met twee klavieren⁽³⁾: het lijkt ons daarom merkwaardig een project te vermelden van een Vlaamse bouwer voor een orgel van zelfs drie klavieren. Het project is dateerbaar uit 1570-1571 en het is bestemd voor de Santa Maria-kerk bij San Celso in Milaan.

De Milanese Santa Maria-kerk werd aangevat in 1493, op vraag van hertog Ludovico Maria Sforza, 'il Moro' (de Moor) genaamd, rond een beeltenis van Maria die een grote rol speelde in gebeurtenissen en miraculeuze genezingen gedurende de pest van 1485. De kerk werd al gauw voorzien van een orgel, maar in de tweede helft van de zestiende eeuw, bij de bouw van de gevel, dacht men eraan een nieuw instrument te plaatsen tegen de achterzijde van de voorgevel. Het contract werd toevertrouwd aan Benedetto Antegnati, maar het door hem geconcipeerde orgel toonde zich vol gebreken en was niet geslaagd.

Het college van vertegenwoordigers van de Kerk nam toen contact op met orgelbouwer Gilles Brebos, via een organist van de hertogelijke hofhouding. Men mag niet vergeten dat in 1535 het hertogdom Milaan was overgeheveld onder Spaanse heerschappij, derwijze deel uitmakend van het Grote Keizerrijk van Karel V van Habsburg, dat naast het Iberische schiereiland, Vlaanderen omvatte, en de gebieden van het Heilig Rooms Germaanse Rijk, en in Italië : Napels en Sicilië. Er werd bijgevolg geschreven naar de befaamde Antwerpse orgelbouwer en zijn zelf geschreven antwoord werd bewaard, naast een eigentijdse Italiaanse vertaling, in het dossier "Orgel, organisten" van het Archief van de Milanese kerk. Hier volgt een transcriptie :

Pour faire une orghene a telle faitson comment il a este fait in la glise del notre Damme in Anvers il serra besoign l'overaige quil sensuit:

Au premierement ilz seront trois secretes avecque trois clavires le un sur l'autre et chascun clavier aront quaranteune esclefs embas et il fait avoire 8 soffelettes de bois et en cette ovrage il a une beedael de cafaut sus a cefaut pour jouuer avecque le piedi.

Icy sensuit les registres denhault
Au premierement une pristan de estaine hault pidtz 16
et une sorde hault pid 8
une bordoen sonnanz pid 16
une ottave hault pid 4
une mixture de nombre 8
une simbel de n° 4
une schifelette averte pid 4
une siffelette de ottave pid 2
une nasarte sus un quinte
une cornette de nuit
une bombarde pid 16
une trompette pid 8
une schalemeye pid 4

Icy sensuit les registres faictes en le coeur a scavoire par dedens
une quintendene hault pid 8
une cornette corne pid 8
une realle sonnanz pid 8
une vois des garsons pid 4
une siffellette sonnans pid 4
une super ottave pid 4
une siffellette sus un quinte
une register des sonnettes
une simbel nouvelle

Icy sensuit la u quilz scient
Au premierement une pristant de estaine hault pidtz 4
une sciffelette creu pid 8

une sciffelette creu pid 4
une sciffellette fermee pid 2
une ottave pid 2
une cornette ghemsche sus une quinte
une ottave sciffellette
une sciffellette averte pid 2
une possicie de n° 5
une herpe de n° 3
une cornette de nuit de n° 3 in canson alte
Encore une vois trembelent
une vois tambor
une lissignelle
une lire

La casse pour mettre dedens ceste organe on fara a telle faitson comment il est faicte cela delle glise de nostre dame en Anvers, et les maistres ou les signiurs della glise la u quon faira ceste ovraige sarront obligez faire toutes les despences quilz seront de besoigne, a scaivoire comment sensuit den paier de faire depinger et ordorrer le casse, et paier le bois, tout quil sarra de besoign, et le estaine, le plumbe, le loton, le tollet, le quier, le ferre, le toile pour faire les fenestres, le fonde pour mettre sus l'orgene, et une mayson pour besoigner, et les despences pour moy et mes besoigneurs, et les instrumens pour besoingner, et les despences del viage den aller et tourner, pour moy et mes compagnos, et tout ce quil sarra de besoigne, pour faire le suisditte ovraige, et pour fenier il faudroit avoier il termen de trois ans, et avoier fini en ceste termen avecque le grace Diu.

Le pris de ceste ovrage serroit quater mille ducatz, une mille devant que je menpart de icy pour faire ceste orgene, et l'autre trois mille quant l'ovrage sarra faicte, fini et livre.

By My Gilis Breebosch orgelmaker binnen Antwerp.

[N.v.d.r.: voor een Nederlandse omzetting van deze Franse tekst, zie Bijlage.]

Maar het orgel werd niet gebouwd door Brebos. De opdracht werd uitgevoerd door Vincenzo Colombo, een Venetiaans orgelbouwer, verbonden aan San Marco. Colombo stelde een kortere uitvoeringstermijn voor, economische voorwaarden die aanvaardbaarder waren voor de financiën van de kerk, en waarschijnlijk ook een instrument dat gemakkelijker inpasbaar was in de reeds bestaande architecturale context.

Indien het gebouwd zou zijn geweest, zou zeer zeker het orgel van Brebos de lotsbestemming van de Italiaanse orgelbouw gekenterd hebben: het is immers niet toevallig dat deze zelfde orgelbouwer, aangeschreven om aan het Escorial in Spanje te werken, een diep spoor zal nalaten in de geschiedenis van de orgelbouw op het Iberische schiereiland.

EINDNOTEN

⁽¹⁾ Over de figuur van deze orgelmaker, zie A. M. FLUSCHE, *Willem Hermans: organ builder of the Society of Jesu* in: *Organ Year Book*, 1981, p. 5-30.

⁽²⁾ A. BANCHIERI, *Conclusioni sul suono dell'organo*, Bologna 1609, reprint Forni, Bologna 1981.

⁽³⁾ Wij geven hiernavolgend een lijstje van tweeklaviersinstrumenten, gebouwd in Italië in de jaren 1500: Trente, S. Maria Maggiore (Kaspar Zimmermann 1536); Rome, S. Apollinare (Sebastiano Hay 1582); Rome, S. Maria in Aracoeli (Domenico Benvenuti-Francesco Palmieri 1586); Orvieto, kathedraal (Vincenzo Fulgenzi 1591); Milano, dom (Cristoforo Valvassori ca. 1595); Cremona, S. Bartolomeo (Lorenzo Stanga 1596); Pisa, kathedraal (Francesco Palmieri en Giorgio Steininger 1599).

[vertaling: Rino Dall'Asta]

BIJLAGE

Project door G. Brebos, 1570-71
Milaan, kerk S. Maria bij S. Celso

vertaling van de Franse tekst:

Om een orgel te maken op dezelfde manier als er een gemaakt is in de Onze Lieve Vrouwekerk te Antwerpen moeten de volgende werken verricht worden:

Ten eerste moeten er drie windladen zijn, alsook drie klavieren, boven elkaar geplaatst; elk klavier zal 41 toetsen hebben [beneden?]; er moeten 8 blaasbalgen zijn in hout; het werk zal ook een pedaal [voetklavier] bezitten van do beneden tot do [boven], om met de voeten te bespelen.

Hier volgen de registers van het bovenste werk [Hoofdwerk]
Ten eerste een Prestant in tin met een hoogte van 16 voet

een Sordun hoog 8 voet
een Bourdon klinkend 16 voet
een Octaaf hoog 4 voet
een Mixtuur van 8 koren
een Cymbel van 4 koren
een open Sifflet-fluit 4 voet
een octaaf-Sifflet 2 voet
een Quint-Nasard
een Nachthoorn-Cornet

een Bombarde 16 voet
een Trompet 8 voet
een Schalmei 4 voet

Hier volgen de registers in het koorwerk, te weten binnenin het orgel

een Quintadeen hoog 8 voet
een Cornet-Hoorn 8 voet
een "realle" [Regaal?] klinkend 8 voet
een Knapenstem 4 voet
een Sifflet-Fluit klinkend 4 voet
een Superoctaaf 4 voet
een Quint-Sifflet
een klokjes-register
een nieuwe Cymbel

Hier volgen de registers van de zitplaats ["Stoel", rugwerk]

Ten eerste een Prestant in tin hoog 4 voet
een Holfluit-Sifflet 8 voet
een Holfluit-Sifflet 4 voet
een gedekte Sifflet-Fluit 2 voet
een Octaaf 2 voet
een Quint-Gemshoorncornet
een Octaaf-Siffletfluit
een open Sifflet-Fluit 2 voet
een Positie [mixtuur] van 5 koren
een Scherp van 3 koren
een Nachthoorn-Cornet van 3 koren, discant

Verder nog een Tremblant-register
een Tambour-register
een "lissignelle" (Rossignol?)
een Lyre

De kast om dit orgel in onder te brengen zal op dezelfde manier gemaakt worden als deze in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Antwerpen, en de kerkmeesters of heren die dit werk doen maken zullen verplicht zijn alle uitgaven te spenderen die er nodig zullen zijn, te weten de uitgaven om de kast te laten schilderen en vergulden, de rekeningen voor het hout, alles wat er nodig zal zijn, het tin, het lood, de messing, het blik, het koper, het ijzer, het doek voor in de raamopeningen, de bodem onder het orgel, een huis als werkplaats, en de uitgaven voor mij een mijn werklieden, en de werktuigen, en de kosten voor de heen- en terugreis, voor mij en mijn gezellen, en al wat er nodig zal zijn om het hogervermelde werk te vervaardigen, en ten laatste wens ik een termijn van drie jaar te hebben, en de werken zullen bij Gods genade voltooid zijn binnen deze termijn.

De prijs voor dit werk zal vierduizend dukaten zijn, namelijk duizend voor ik van hier vertrek om het orgel te komen maken, en de overige drieduizend wanneer het werk gemaakt, voltooid en geleverd zal zijn.

Door mij, Gilis Breebosch, orgelmaker in Antwerpen.

Besprekingen

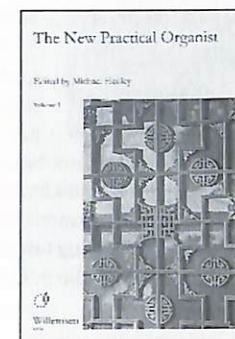
Partituur

HENK GIJZEN, *Christmas Glory* - 5 kerstliedbewerkingen - 21 p. - 16,95 NLG - W 1090

***The New practical Organist 1* - een bundel onbekende originele stukken van bekende componisten, samenstelling MICHAEL HEDLEY - 24 p. - 21,95 NLG - W 1100**
Uitgave J.C. Willemsen, Ambachtsweg 42, NL-1271 AM Huizen

Gloria in basso ostinato (Lb 134/GvL 436) a 2 clav. e ped. is een goed spelstuk in 7/8, *Es ist ein Ros entsprungen* (Lb 132/GvL 440) geeft een speelse trio-zetting met de bas (16') in de linkerhand en de cantus firmus in het pedaal (8'), *Von Himmel hoch da komm ich her* (Lb 133) is uitgewerkt als een bicinium met toonladderfiguren, *In dulci jubilo* klinkt een minitoccata met de melodie in de bas, *Kommt, verwondert u hier, mensen* (Lb 139) evocert een pastorale. Een *Ciacconna op de bas van het gloria* is wat omvangrijker. Van elk lied is er tevens een vierstemmige harmonisatie. Deze bundel met vijf kerstliedbewerkingen is geschikt voor de eredienst en het orgelonderwijs.

The New practical Organist — volume 1 — bevat zorgzaam uitgegeven composities van J.L. Krebs, J. Stanley, G. Ph. Telemann, D. Zipoli, T.S. Dupuis, J.G. Albrechtsberger, A. Bruckner en A. Guilmant. Een beknopt voorwoord situeert elke compositie. Het is een handig praktisch orgelboek, dienstig in een bescheiden gedifferentieerde orgelbibliotheek. (K.D.)

JOHANN KLEMM, *Partitura seu Tabulatura Italica, 36 Fugen*, uitgegeven in Dresden, 1631; hiervan werden de nummers 25 tot 30 (resp. Primi toni tot Sexti toni) uitgegeven door RONALD HERRMANN; 28p. — 36 DM. — RH006
Verdeeld door Forum Music (www.forum-music.de).

J. Klemm (1593-1651), leerling van Chr. Erbach en H. Schütz, was organist van de Keurvorst van Saksen. De eendelige en monothematische "Fuga's" (eigenlijk zijn het *ricercare's* in alla breve) zijn vergelijkbaar met die van Frescobaldi maar zijn — ondanks hun correcte schriftuur — weinig begeisterend qua inspiratie en creativiteit. De vier stemmen lopen streng lineair en door hun beperkte ambitus zijn ze ook perfect speelbaar door ensembles (bijv. blokfluitkwartet). Ik ontmoette één enkele Fis in het groot octaaf, maar daarbuiten is al het overige speelbaar is op klavieren met verkort octaaf. Een fraaie uitgave, op perkamentkleurig papier. Toch wel erg duur.

Van dezelfde uitgever ontvingen wij een "Messe brève pour choeur et orgue" van Daniel Roth (fm 256); deze lijkt mij door haar moderne toonspraak bestemd voor koren die een behoorlijk technisch niveau halen; de orgelpartij is niet concertant maar speelt grotendeels *colla parte*. (Deze partituur, 26 blz., kost dan tot onze verbazing slechts 7,20 DM!). (P.R.)

CD's

The Flemish Organ Heritage (Sint-Truiden-Begijnhof, Ancion-orgel 1644-46) Volume I, LUC PONET, orgel. Uitgave: Naxos DDD 8.555279

Voor de beschrijving van het merkwaardige quasi-authentieke Ancion-orgel verwijs ik naar het artikel van Luk Bastiaens in *Orgelkunst XXI*, 1998, nr.2/juni, p. 74-80. Spaanse (S. Aguilera de Heredia, Fr. Peraza en een anonieme Batalla) meesters omarmen het Salve Regina van A. van den Kerckhoven — in alternatimpraktijk met gregoriaanse zang — maken de brug naar J.P. Sweelinck. Via de werken van L. Chaumont en Th. Babou komen we bij J. Kuhnau J.S. Bach en G. Fr. Händel om te besluiten met een geïmproviseerde suite. De heldere, directe en inspirerende klank van dit instrument staat centraal.

Luc Ponet speelt met boeiende articulatie een evenwichtig, gedifferentieerd programma met niet minder dan 18 titels, waarin de soloregisters en de diverse registercombinaties optimaal tot hun recht komen. Hierbij dient het goede gebruik van de Clairon bas 4' en de trompette sup. 8' vermeld. Brilljante plena en poëtische

registercombinaties wisselen af met dansende fluiten, volks nachtegaalgezang en vrolijke draaiorgelklanken.

De presentatie en de inhoud van het bijgevoegde booklet met tekst van Patrick Roose en met vermelding van alle registratievermeldingen zijn uitermate verzorgd. De goede klankopname gebeurde door Radio 3. De Afdeling monumenten en Landschappen werkte mee aan de productie. (K.D.)

Kyrie, Gott Vater in Ewigkeit: Clavierübung III van J.S. Bach. LEO VAN DOESELAAR, orgel (Bader-Timpe-Reilorgel Grote- of St. Walburgskerk in Zutphen) m.m.v. het koor van de Nederlandse Bach Vereniging o.l.v. Jos van Veldhoven. Uitgave: Channel classics CCS 13498. 2 CD's.

Een origineel concept: naast het praeludium en fuga in Es, worden de pedaliter koraalbewerkingen omkranst met koraalzettingen van de Thomascantor zelf, maar ook van zijn voorgangers als Praetorius, Hassler, Schein en Scheidt. Hierdoor krijg je niet enkel een inzicht in de rijke variëteit die Bach hanteert in zijn koraalbewerkingen maar schetst deze opname ook een boeiende evolutie in de koraalzettingen voor koor.

Leo Van Doeselaar speelt dit derde deel van de Clavierübung met veel overtuiging. Mede door zijn niet aflatende aandacht voor timing, zijn rijke verscheidenheid aan articulaties en zijn volgehouden aandacht voor het contrapunt, kwijt hij zich hier op een bijzondere wijze van zijn muzikale taak. De zorgvuldig gekozen transparante registraties klinken mooi op het recentelijk gerestaureerde monumentale orgel te Zutphen. Het koor van de Nederlandse Bach Vereniging zingt erg attentvol en homogeen. Het zorgt voor een mooi en boeiend alternatim met het orgel.

Het inlegboekje bevat naast de koraalteksten tevens de orgeldispositie en de gebruikte registraties. Pieter Dirksen vult deze gegevens verder aan met een boeiend verhaal over de historie, de opbouw en de compositietechniek van J.S. Bach in zijn derde deel van de Clavierübung. (L.B.)

Charles Tournemire - Œuvres d'Orgue (I). TJEERD VAN DER PLOEG aux grandes orgues Mutin de l'Eglise St. Pierre de Douai. Uitgave: VLS Records 1199.

De orgelmuziek van Franse componist Charles Tournemire (1870-1939) heeft in de Nederlandse organist Tjeerd van der Ploeg een ware pleitbezorger gevonden. Deze opname bevat het volgende programma: *Symphonie-Choral d'Orgue op. 69 — Sei Fioretti, pages d'orgue op. 60 — Symphonie sacrée pour orgue, op. 71*. Met deze uitgave is organist van der Ploeg niet aan zijn proefstuk toe: op het prachtige Mutinorgel van de Eglise St. Pierre te Douai nam hij reeds vier cd's op met "L'orgue Mystique" van dezelfde componist.

De muziek van Tournemire komt op dit instrument, dat in 1922 werd voltooid, ten volle tot zijn recht: krachtige fortissimo's wisselen voortdurend af met prachtige strijkers en flûtes harmoniques. Poëzie en monumentaliteit gaan hier hand in hand. Van der Ploegs orgelspel is erg evenwichtig en subtiel. Zijn affiniteit met deze muziek is groot. Voortdurend weet hij de luisteraar te boeien en hoor je hem genieten van het coloriet van Tournemires orgelmuziek. De opname is verzorgd. (L.B.)

Koraalbewerkingen van Johann Sebastian Bach. KEES VAN HOUTEN, Robustelly-orgel (1772), St.-Lambertuskerk Helmond. Uitgave: STH Records CD 197061

Ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van Kees van Houten als organist van het Robustelly-orgel te Helmond verscheen deze opname met zowel koraalbewerkingen uit het *Dritter Theil der Clavier Übung* als de *Leipziger Orgelchoräle*. Deze uitgave is het klinkende resultaat van een jarenlange intense studie door organist Van Houten naar symboliek en achtergronden van de koraalbewerkingen van J.S. Bach.

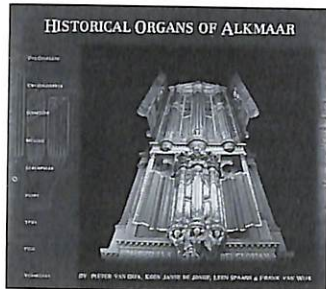
Elke koraalbewerking wordt hier op deze cd door Kees van Houten op een zeer doorleefde en persoonlijke wijze gebracht waarbij zangerigheid en emotie steeds sterk aanwezig zijn. Van Houten is steeds bij elke koraalbewerking op zoek naar het gepaste affect en tracht hierbij de gevoelens van de luisteraar in beweging te brengen. Zijn zorgvuldig gekozen registraties op dit in hoofdzaak Frans klassiek georiënteerd instrument helpen hierbij. In het bijhorend inlegboekje geeft de uitvoerder tekst en uitleg bij het gekozen programma. De dispositie, de (onontbeerlijke) koraalteksten én registraties zijn tevens opgenomen. (L.B.)

(aan deze rubrieken werkten mee: Luk Bastiaens, Kamiel D'Hooghe en Patrick Roose)

CD-rom

HISTORICAL ORGANS OF ALKMAAR by Pieter Van Dijk, Koen Janse de Jonghe, Leen Spaans & Frank Van Wijk. Uitgave: Stichting Internationaal Schnitger Orgelconcours. ISBN 90 80 597 317. Prijs: 24,50 NLG.

Een prachtige realisatie ligt hier voor mij: op een simpel schijfje is een veelheid aan informatie te vinden in woord, beeld en klank over de historische orgels van Alkmaar met als blikvangers de beide instrumenten van de Grote St. Laurenskerk: het Van Hagerbeer/Schnitgerorgel en het zopas gerestaureerde oudste bespeelbare orgel in Nederland van Jan Van Covelens uit 1511. Deze beide instrumenten worden uitvoerig voorgesteld: bouw, historiek, dispositie, foto's met daarbij telkens een fraaie auditieve orgeldemonstratie met aandacht voor zowel de solistische, de kleine als de grote registratiemogelijkheden. De registraties zijn bovendien aangegeven. Om je een idee te geven: op deze CD-rom worden tien orgels beschreven; wordt er 70 minuten orgelmuziek uit de Grote St. Laurenskerk ten gehore

gebracht en kun je meer dan 350 foto's bekijken. Verder vind je o.m. informatie over het internationaal Schnitger orgelconcours en nog andere monumenten die Alkmaar rijk is. En dit voor slechts 24,50 NLG. Enig minpuntje: de CD-rom is enkel af te spelen onder Windows 95, 98 of hoger, waardoor vele musici die een Macintosh-computer bezitten, in de kou blijven staan. (L.B.)

TE KOOP

Huispijorgel (G.C. Klop, 1984)

- * Alle pijpwerk van hout
(eiken, ahorn, peren, ceder en notenhout)
 - * Kas: eikenhout
 - * Stemming: Werckmeister III, a' = 440 Hz
 - * Winddruk: 58 WK
 - * Afmetingen: breed 140, diep 83, hoog 240 cm
— *Tevens geschikt voor klein kerkgebouw* —
 - * Dispositie:
<i>Manuaal I</i>	<i>Manuaal II</i>	<i>Pedaal</i>
Prestant 8'	Holpijp 8'	Fagot 16'
Quintadeen 8'	Prestant 4'	Prestant 8' (tr)
Roerfluit 4'	Nasard 2 2/3' b/d	Regaal 4'
Octaaf 2' b/d	Terts 1 3/5' b/d	
Mixtuur II	Regaal 8'	
- * Koppels: I+II; II+I; P+I, P+II
 - * Tremulant over het gehele orgel

* Prijs: 1.400.000 BEF (€ 35.400)

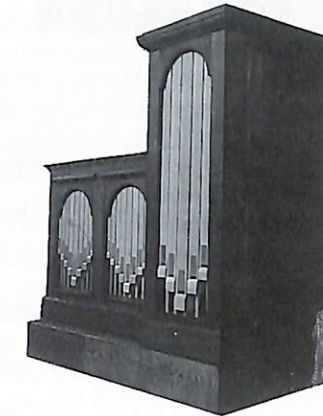
* Inlichtingen: H. Rieff

tel: +31/15-2120 288 /fax: +31/15-215 8083 /gsm: +31/6-27020626
e-mail: h.rieff@wordonline.nl

Orgel St Annakerk Aldeneik Afgewerkt voorjaar 2001.

Klavier achteraan 54 tonen, toetsbeleg palm en ebben.
Transpositie (415- 440) zonder klavierverplaatsing.
Kast gerookt eikenhout.
Front eik labia verguld
Orgel makkelijk verplaatsbaar.

Dispositie:

- Bourdon 8' 21 hout, rest metaal
- Prestant 4' 22 hout, rest metaal
- Houfuit 4' alles hout, helft gedekt
- Nazard 2 2/3's. open, fluit, metaal
- Oktaaf 2' alles metaal
- Terts 1 3/5's. open fluit metaal
- Kwint 1 1/3' metaal prestant

Wenst u dit of ander werk van ons te bezichtigen, bespelen en te beluisteren? Aarzel dan niet om contact op te nemen met,

Orgelbouw Jos Moors Opleeuwstraat 61 3840 Borgloon
Tel en Fax 012 74 41 02 GSM 0495 78 10 24
Nieuwbouw, restauratie en onderhoud

Te koop

Mechanisch pijporgel

Bouwer: Chris Maene
Bouwjaar: 1999

Dispositie:

I	Roerfluit 8'
	Fluit 4'
	Ses-qualtera 2st.
II	Gedekt 8'
	Roerfluit 4'
	Octaaf 2'

Manuaalomvang: C-g''''
Pedaalomvang: C-f
Toonhoogte: 440'
Mechaniek: staartklavier
Koppels: II-I (schuifkoppel)
Ped-I
Ped-II

Inlichtingen: MAENE b.v.b.a
t.a.v. Kristiaan Seynhave
Industrielaan 5
B-8755 Ruiselede

info@maene.be
Tel: (+32) 51.68.64.37

ADEM

driemaandelijks tijdschrift
voor muziekcultuur
ADEM is in 2001 aan zijn
37ste jaargang toe met 4 themanummers

MUZIEK EN ONDERWIJS

muziek in het algemeen onderwijs
deeltijds kunstonderwijs (D.K.O.) - muziek
kunst secundair onderwijs (K.S.O.) - muziek
hoger kunstonderwijs (H.K.O.) - muziek

Abonnement Adem 1.000 Bfr (24,79 €)
buitenland 1.300 Bfr (32,23 €)

ADEM is een uitgave van de nationale koorfederatie "Het Madrigaal"
met medewerking van het Lemmensinstituut.

Info: Claudine Martens, Herestraat 53, 3000 Leuven - tel. 016/23 39 67 - fax 016/22 24 77
e-mail: claudine.martens@lemmens.wenk.be

ANDRIESEN B.V.B.A

Anneessens
orgelbouw sinds 1830

nieuwbouw
onderhoud
herstelling
restaurantie
verbouwing

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen
Benediktinessenstraat 10-12. 8930 MENEN
tel. en fax: 056/51.13.82

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE
STEMMEN EN ONDERHOUDEN

G. Benoîtlaan 23/1

1170 Brussel

© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
-historisch of modern- degelijk te
onderhouden.

Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking.

Mededelingen**Monumenten- en orgeldag 9 september: van metaal tot orgelpijp**

Nadat de *Orgelstof* in de juiste legering van lood en tin is samengesteld, gesmolten en gegoten — eventueel op stro — wordt een plaat gewalst, gehamerd, uitgetekend, versneden, vormgegeven, gesoldeerd, geciseleerd en geïntoneerd. Ghislain Potvlieghe te Grimbergen en Gabriël Willems te Asse illustreren het maken en intoneren van een orgelpijp. Voor verdere informatie zie *Agenda*.

Informatieblad rond Vlaamse Orgelcultuur

De v.z.w. *Het Orgel in Vlaanderen* brengt een vernieuwd driemaandelijks informatieblad rond Vlaamse Orgelcultuur waarin bijzondere aandacht gaat naar een orgelconcertenagenda, aangevuld met enkele artikels. Verdere info: Centrum Elzenveld, Lange Gasthuisstraat 45, 2000 Antwerpen, tel. 03/202.77.06, e-mail: Info@orgelinvlaanderen.be.

Waardering voor orgelconcerto van Joseph Callaerts

De *Bonner Generalanzeiger* van 7 mei 2001 sprak van *ein historischer Moment*. Na twee uitvoeringen, 100 jaar geleden, werd het concerto voor orgel en orkest *herontdekt*. Op 5 mei werd het in de Elisabethkerk te Bonn *opnieuw* gecreëerd door de organist Prof. Dr. Otto Depenheuer, samen met het orkest van de *Kölner Domkapelle* onder leiding van Karl Kühling. (mededeling Heddo Heide)

50 jaar na compositie volgt creatie van concerto van Jacob Bijster

De Nederlandse organist en componist Jacob Bijster had als piano- en orgelleraar de uit België overgekomen J. B. de Pauw, zelf een oudleerling van Alphonse Maillly. Piet van der Steen verzorgt de creatie van het *Concert voor orgel en orkest* (1955/56) op 22 september eerstkomend in de Dominicuskerk te Amsterdam.

Info: Piet van den Steen, Postbus 103, NL-3500 AC Utrecht

Pieter Loncke, 100-jarige orgelbouwer, overleden 29 april te Veurne

Deze telg uit het orgelbouwersgeslacht was geboren te Esen op 15 maart 1901. In *Orgelkunst* XXIV, 2001, nr. 1, maart, p. 57 werd hij bij zijn 100ste verjaardag, gesitueerd binnen de vijf generaties Loncke-orgelbouw.

Publicatie over Abraham van den Kerkhoven

Een boekje van ca 112 pagina's verschijnt over *een Meester groot gheacht* met artikels van P.v. Kranenburg, P.de Ridder, J. Zoutendijk, J.-P. Felix, J.de Bie en D. Piollet en talrijke foto's is uitgegeven: prijs 595 BF

Info: Stichting Orgelhistorische Studies, Leeuwrikstraat 8, NL-3135 KG Vlaardingen

Workshop amateurorganisten, St.-Germanuskerk Tienen, 13 oktober

Thema: Franse klassiek, docent: Bruno Bruyninckx.

Info: Tel. 016-78 02 33 of 016-29 79 47, email: brunobruyninckx@belgacom.net

Cursus Gregoriaans te Heist-op-den-berg

Het centrum Gregoriaans organiseert cursussen voor beginnelingen en gevorderden

Info: A. Vereeckestraat 1/12, 2220 Heist-op-den-Berg

Drie geïllustreerde agenda's met overzicht van orgel-evenementen

Groninger Orgelagenda 2001, jaargang 17, 30 pagina's met artikels, orgelfoto's, concerten.

Info: A. H. Veering, Hazeweg 48, NL-9982 ED Uithuizermeeden

Zomeragenda 2001: orgelfoto's en gedetailleerde concertreeksen, ook in België.

Info: Zwarte Weg 5, NL-9973 PM Houwerzijl

Organhandbook 2001: orgelfoto's & programma's van *the Organ Historical Society*

Info: OHS Post office Box 26811 Richmond, Virginia 23261 USA
CURSUSSEN, CONCOURS EN CONGRESSEN

Nieuw groot improvisatieconcours, Calgary

Preselecties worden gehouden in Hong Kong, Londen, Atlanta en Georgia.
Info: Twyla Laakso, Manager, +1 403 543 6280, twyla@ciof.com

Oost-Europese organisten in Maastricht 21 augustus-6 september

In samenwerking met Aachen en Visé heeft de zomeracademie te Maastricht plaats.
12 jonge Oost-Europese professioneel gevormde organisten werden toegelaten. Cursusleiders zijn: B. Focroulle, L. Ghielmi, M. Kreuels, A. Kurris, J. Laukvik, J. Minis, R. Syrier, J. Wolfs, B. Woltèche.

N. Hakim & W. Seifen leiden academie, Ingolstadt 2-8 september

Info: Improvisationsakademie, Postfach 210964, D-85024 Ingolstadt

Clavechordsymposium, Magnano 5-8 september

B. Brauchli & Chr. Hogwood leiden het centrum voor int. clavechordstudies. Lezingen, recitals en een tentoonstelling worden vrij grootschalig uitgewerkt.

Info: Via Roma 43 I-13887 Magnano, tel-fax 39 015 67 92 60 bbrauchl@worldcom.ch

GdO aan het Gablerorgel in Ochsenhausen, 14-16 september

Info: Prof. W. Baumgratz, Sandstrasse 10, D-28195 Bremen

Zuid-Duitse orgelacademie aan historische orgels, 24-29 september

Orgel: Weingarten, Ochsenhausen, Weissenau, Ottobeuren en Rot an der Rot.
Docenten: Arvid Gast, Johannes Geffert, Stefan Johannes Bleicher.

Info: Landesmusikakademie, Schlossbezirk 7, D-88416 Ochsenhausen

Buxtehude & improvisatie in Noord-Duitse stijl, Toulouse, 5-12 oktober

Bine Bryndorf en William Porter geven interpretatie- en improvisatiecursus.

Info: Toulouse les Orgues 34, rue Pargaminières, F-31000 Toulouse

Orgelconcours Pasian di Prato, 10-14 oktober

Orgels: Pasian di Prato (Zanin) & Venzona (Callido, 1792)

Jury: L. Tagliavini, M. Chapuis, L. Ghielmi, Kl. Schnorr, A. Rossi

Info: Via Roma, I-33037 Pasian di Prato (DU), tel. +39-432-690 264

César Franckconcours, Haarlem 15-20 oktober

Jury: Louis Robilliard, Ton van Eck, David Sanger.

Info: Santpoortstraat 10, NL- 2023 DC Haarlem, tel. (023) 525 27 66

Cursus Fr. Blanc, Notre-Dame-d'Auteuil, 28 oktober-1 november

Improvisatie, composities van M. Duruflé, transcripties van L. Vierne, Ch. Tournemire

Info: Kulturmanagement, Schlossplatz 5, D-72172 Sulz a. N., www.mg-music.com

Agenda

Wenst U een orgelconcert te laten opnemen in deze agenda en de website van ORGELKUNST? Mail dan volgende gegevens : datum, uur, gemeente, plaats en vertolker(s) minimaal acht weken voor de verschijningsdata van ORGELKUNST naar: mail@orgelkunst.be of zend uw inlichtingen naar: Orgelkunst, Beiaardlaan 1 te 1850 Grimbergen (fax 02/305.69.88). Concertaankondigen die ons later bereiken, worden wel nog opgenomen op onze website (www.orgelkunst.be)

SEPTEMBER

- za 01 20.30 u Sinaai, St.-Catharinakerk, Willem Ceuleers
- zo 02 18.00 u Watervliet, O.-l.-Vrouwekerk, Léon Kerremans
- di 04 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Johann Th. Lemckert
- do 06 10.00 u Sint-Niklaas, St.-Nicolaaskerk, Joost D'hont
- do 06 20.30 u Gent, St.-Stefanuskerk, Paul De Maeyer
- do 06 20.30 u Lier, St.-Gummaruskerk, Dorothy De Rooy
- vr 07 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Bart Wuilmus
- vr 07 20.30 u Melsele, O.-L.-Vrouwekerk, Kristiaan Van Ingelgem
- za 08 20.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Peter Ledaine & zang
- vr 08 20.30 u Brugge, St.-Salvatorskathedraal, Ignace Michiels & Bryghia Cant.
- zo 09 12-18 u St.-Niklaas, St.-Nicolaaskerk, R. Plovie & E. De Munck
- zo 09 14.00 u Diest, (vertrek Grote Markt) orgelwandeling, vijf kerken
- zo 09 15+17u Grimbergen, Basiliek, Kamiel D'Hooghe & Ghislain Potvlieghe
- zo 09 14+15.30u Asse, St.-Martinuskerk, Johan Van der Beken & Gabriël Willems
- zo 09 19.00 u Destelbergen, O.-L.-V.-Ter Sneeuw, Frank Heye
- zo 09 20.00u St.-Niklaas, O.L.V.-kerk, Erwin Van Bogaert & trompet
- di 11 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Edward De Geest
- do 13 10.00 u Sint-Niklaas, St.-Nicolaaskerk, Christophe Bursens
- do 13 20.30 u Gent, St.-Stefanuskerk, Lieve Van de Rostyne
- do 13 20.30 u Lier, St.-Gummaruskerk, Herman Stinders
- vr 14 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Gerrie Meuers
- vr 14 20.00 u Uitbergen, St.-Pietersbandenkerk, Jean-Philippe Mauger
- vr 14 20.15 u Chatelet, St.-Pieter- & Pauluskerk, François Houtart
- vr 14 20.30 u Denderleeuw, St.-Amanduskerk, Masako Honda
- za 15 20.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, P. Thimus & trompet
- di 18 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Przemyslaw Kapitula
- do 20 20.30 u Gent, St.-Stefanuskerk, Kristiaan Seynhave
- do 20 20.30 u Lier, St.-Gummaruskerk, Kristiaan Wittevrongel & vrouwenkoor
- vr 21 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Erwin Van Bogaert
- vr 21 20.30 u Rupelmonde, O.-L.-Vrouwkerk, Stanislas Deriemaeker
- vr 21 20.30 u Denderleeuw, St.-Amanduskerk, Peter Thomas
- za 22 20.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Joris Verdin
- za 22 20.00 u Orsmaal, St.-Pieterskerk, Peter Breugelmans & ensemble
- za 22 20.30 u Ekeren, St.-Lambertuskerk, Bart Wuilmus
- zo 23 15.00 u Turnhout, St.-Pieterskerk, Herman De Houwer & E. Hermans (zang)
- zo 23 14.00 u Gent, St.-Annakerk, Kamiel D'Hooghe:concertreferaat *Edgar Tinel & het orgel*
- zo 23 16.00 u Roosdaal, O.-L.-Vr.-Lombeek, Suz. Doll & Herbert Hoever

- di 25 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Jozef Sluys & Capella
do 27 20.30 u Gent, St.-Stefanuskerk, Kristien Heirman
vr 28 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-kathedraal, Masako Honda
vr 28 20.30 u Ieper, St.-Pieterskerk, R. Plovie & A. Raskin, accordeon
za 29 20.00 u Diksmuide, St.-Niklaaskerk, Ludo Geloën & koperblazers
za 29 20.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, G. Meijers & instr.
za 29 20.30 u Ekeren, St.-Lambertuskerk, Joris Verdin
zo 30 15.00 u Knokke, St.-Margaretakerk, Kamiel D'Hooghe & gregoriaans
zo 30 16.00 u Roosdaal, O.-L.-Vr.-Lombeek, Peter Thomas & G. Carlier

OKTOBER

- di 02 20.30 u Antwerpen, St. Pauluskerk, Roberto Fresco
do 04 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, Joost Termont en Psallentes
vr 05 20.15 u Chatelet, St.-Pieter- & Pauluskerk, Thierry Smets
vr 05 20.30 u Heverlee, Augustijnenkerk, Luk Bastiaens & koor
vr 05 20.30 u Melsele, O.-L.-Vrouwekerk, J. D'Hont & G. Liekens, hoorn
za 06 20.30 u Ekeren, St.-Lambertuskerk, Kris Wittevrongel improvisatie
zo 07 13.00 u Lier, O.-L.-Vr.-Onbevlekt, B. Robijns "Orgelplezier in Lier"
zo 07 15.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, finalist VLOD "Orgelplezier Lier"
zo 07 17.00 u Lier, St.-Gummaruskerk, Luc Ponet, "Orgelplezier in Lier"
zo 07 21.00 u Kontich, St.-Martinuskerk, Peter Pazmany "Orgelplezier in Lier"
zo 07 16.00 u Roosdaal, O.-L.-Vr.-Lombeek, Jozef Sluys & C. Flamenca
zo 07 17.00 u Bossut, Notre-Dame, T. Yangihara & jachthoorns
zo 07 18.00 u Watervliet, O.-L.-Vrouwekerk, Jan Valach
di 09 20.30 u Antwerpen, St.-Pauluskerk, Johan T. Lemckert
zo 14 15.00 u Zonhoven, St.-Quintinuskerk, Johan Hermans & Joost Termont
di 16 20.30 u Antwerpen, St.-Pauluskerk, Jan Van Mol & Ria Bollen, alt
vr 19 20.00 u Grembergen, St.-Margaretakerk, Peter Thomas
vr 19 20.30 u Melsele, Gaverland, (Spaans orgel) Bruno Bruyninckx
zo 21 16.00 u Broechem, O.-L.-Vr.-kerk, Kristiaan Van Ingelghem
zo 21 16.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Jozef Sluys
ma 22 20.00 u Brussel, (Ukkel) St.-Marcuskerk, Emanuele Cardi
di 23 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Edgard Krapp
wo 24 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Jens E. Christensen
do 25 20.00 u Brussel, Karmelietenkerk, Michael Gailit
vr 26 20.00 u Brussel, Protestantse Kerk, J. & E. Sluys & Ed. Carlier
vr 26 20.15 u Chatelet, St.-Pieter- & Pauluskerk, Arnaud Van de Cauter
za 27 20.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Orgelnocturne
zo 28 15.00 u Antwerpen, Kristus-Koningkerk, Edward De Geest
zo 28 16.00 u Brussel, St.-Michielskathedraal, Louis Robilliard

NOVEMBER

- zo 04 14.00 u St.-Truiden, Begijnhofkerk, Paul De Maeyer, workshop
zo 04 17.00 u St.-Truiden, Begijnhofkerk, Koos van de Linde
do 08 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, Jos Van der Kooy
vr 23 20.00 u Alden Biesen, Jan Vermeire & kamerkoor Cantifoone

DECEMBER

- zo 02 15.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, crypte, J. Sluys & E. Sluys, viool

1921. Bernard Pels werd geboren in Alkmaar, Noord-Holland, als zoon van orgelbouwer Anton Pels, en kleinzoon van orgelbouwer Bernard Pels. Na zijn natuurkundestudies in Delft trad hij in dienst in het orgelbedrijf van zijn vader. Hij huwde met de dochter van de Vlaamse orgelbouwer Gerard D'Hondt, en nam in 1962 diens bedrijf over in Herselt. In de daarop volgende 23 jaren zou hij 109 orgels bouwen (N), elf verbouwen (V) en veertien restaureren (R). De cijfers tussen de haakjes geven het aantal klavieren en registers aan. **1962** Olen, Sint-Martinus (N, II/12); Mechelen, Lemmensinstituut (N, II/8); Herk-de-Stad, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/6); Kontich, Sint-Rita (N, II/3); Heist-op-den-Berg, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/2); **1963** Muizen, Sint-Lambertus (N, II/17); Dessel, Sint-Niklaas (N, II/15); Rotselaar, Sint-Pieter (V, II/14); Genk, Sint-Jozef (N, II/9); Eindhout, Sint-Lambertus (V, II/8); Antwerpen, Rijksmuziekacademie (N, I/6); Boechout, Sint-Gabriël (N, II/3); Antwerpen, Lutherse Kerk (N, II/2); **1964** Merksem, Sint-Jozef (N, II/21); Bierbeek, Sint-Kamillusinstituut (N, II/15); Linkebeek, Sint-Sebastiaan (V, II/15); Eversel, Sint-Jacob (R, II/13); Berchem, Sint-Theresia (V, I/10); Sint-Truiden, Sint-Gangulfus (N, II/9); Turnhout, Pinksterkerk (V, I/8); Houtvenne, Sint-Adrianus (N, I/4); Gooik, privé (N, II/3); **1965** Ranst, Sint-Pancratius (R, II/25); Temse, Christus-Koning (N, II/20); Leopoldsburg, Heilig Sacrament (N, II/2); Antwerpen, privé (N, I/1); **1966** Kortenberg, Sint-Amandus (R, I/33); Antwerpen, Conservatorium (V, III/24); Herselt-Bergom, Onze-Lieve-Vrouw (V, II/12); Alken, Sint-Joris (N, II/9); Antwerpen, Conservatorium (N, I/8); Visé, Zusters Urselinnen (N, II/8); Turnhout, Sint-Franciscus (N, I/6); **1967** Deurne, Sint-Rumoldus (N, III/36); Herenthout, Sint-Pieter en Paulus (N, II/25); Grote-Brogel, Sint-Trudo (N, I/9); Vosselaar, Sint-Jozef-Werkman (N, I/9); Schilde, Sint-Guibertus (N, II/9); Rijenam, privé (N, II/9); Schoten, Sociaal Opleidingscentrum (N, II/8); Antwerpen, privé (N, II/7); Dongen (NL), Sint-Paulus (N, I/6); Herselt, Sint-Servatius (N, I/4); **1968** Herentals, Sint-Waldetrudis (N, III/38); Almelo (NL), Sint-Willibrordus (N, II/12); Turnhout, Sint-Elisabethgasthuis (R, I/10); Wilsle-Putkapel, Sint-Agatha (N, II/9); **1969** Hove, Sint-Laurentius (N, II/24); Geel-Ten Aart, Sint-Hubertus (N, II/18); Zutendaal, Onze-Lieve-Vrouw (R, II/17); Deurne, Onze-Lieve-Vrouw Altijdd. Bijstand (V, II/16); Massenhoven, Sint-Stephanus (N, II/14); Schelle, Heilige Familie (N, I/6); Tienen, Sint-Germanus (N, I/5); Zuenen, Sint-Lutgardis (N, I/5); Halbeke, Zwartzusters Augustinessen (N, I/2); **1970** Wezemaal, Sint-Martinus (N, III/31); Retie, Sint-Martinus (N, II/13); Aalst, Opstandingskerk (N, II/10); Mol-Ginderbuiten, Sint-Jozef (N, II/10); Wilrijk, Sint-Jan Vianney (N, I/8); Turnhout, Sint-Pieter (N, I/5); Genk-Kolderbos, Maria Moeder van de Kerk (N, I/4); **1971** Ekeren, Sint-Vincentius à Paulo (N, II/12); Kleine-Spouwen, Sint-Aldegondis (N, I/6); Antwerpen, Seminarie (N, I/5); Antwerpen, Sint-Jozef (N, I/5); Etterbeek, Rijksmuziekacademie (N, II/5); **1972** Hasselt, Sint-Kwinten (N, III/37); Lanaken-Gellik, Muziekacademie (N, II/12); Schoten, Onze-Lieve-Vrouw Koningin (N, I/7); Veerle-Heikant, Sint-Jozef (N, I/5); **1973** Postel, Norbertijnenabdij (N, III/27); Klein-Vorst, Sint-Niklaas (V, II/17); Merksem, Heilig Sacrament (N, II/12); Schoten, Heilige Familie (N, II/8); Hasselt, Conservatorium (N, II/5); Tienen, privé (N, I/3); Schoten, Priorij Regina Pacis (N, I/3); **1974** Diepenbeek, Sint-Servatius (N, II/22); Ganshoren, Sint-Martinus (R, II/12); Leuven, Paters Dominicanen (N, I/5); Sint-Niklaas, Jozefienen (N, II/5); Zwijndrecht, Heilig Kruis (N, II/5); Sint-Niklaas, Verrezen (N, I/3); Hoogstraten-Wortel, Sint-Jan-Baptist (N, I/2); **1975** Heusden, Sint-Willibrordus (R, II/17); Brussel, Nederlands-Hervormde kerk (V, II/17); Schilde, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/12); Gent, Rijksmuziekacademie (N, II/11); Sint-Niklaas, Sint-Niklaas (N, II/8); Heist-Goor, Sint-Alphonsus (N, I/7); muziekacademie (N, II/11); Sint-Niklaas, Sint-Niklaas (N, II/8); Heist-Goor, Sint-Alphonsus (N, I/7); Heverlee-Terbank, Onbevlekt Hart van Maria (N, I/7); Antwerpen, St. Walburgis (N, I/5); Wolfsdonk, Sint-Antonius (N, II/5); Tongerlo, Norbertijnenabdij (N, I/2); **1976** Veldwezelt, Sint-Lambertus (R, I/10); Messelbroek, Sint-Michiël (N, II/9); Turnhout, Muziekacademie (St.-Antoniuskapel) (N, II/7); Tessenlo, Sint-Martinus (N, I/5); Koersel, Muziekacademie (N, II/5); Herselt, Rusthuis Sint-Barbara (N, I/3); **1977** Hoevenen, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/12); Jeuk, Sint-Joris (R, II/17); Herentals, Sint-Jan de Doper (N, II/16); Montenaken, Sint-Martinus (R, II/14); Niel-bij-As, Sint-Niklaas (N, II/14); Mortsel, Sint-Lodewijk (N, II/12); Wilrijk, privé (N, II/10); Hulshout, Sint-Mattheus (N, I/7); **1978** Eidsen, Sint-Willibrordus (N, II/12); Heusden, privé (N, II/11); Turnhout, Sint-Pieter (N, II/8); Herent, Onze-Lieve-Vrouw (N, I/7); Kessel-Lo, privé (N, II/5); **1979** Wuustwezel, Sint-Lambertus (N, II/13); Averbode, Norbertijnenabdij (N, II/11); Wellen, privé (N, II/4); Heusden, Sint-Valentinus (N, I/3); **1980** Dendermonde, Sint-Egidius (R, II/17); Aarschot, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/7); Herentals, Franciscanessen (N, I/3); Hilversum, KRO (N, I/3); **1981** Brasschaat, Sint-Antonius (R, II/18); Kasterlee, Sint-Willibrordus (N, II/10); Sint-Niklaas, Zusters Philippini (N, I/3); **1982** Poederlee, Sint-Jan-Baptist (V, II/20); Tielen, Sint-Margarita (N, I/4); Sint-Niklaas, Zusters Philippini (N, I/4); **1983** Gent, Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieters (R, II/31); Averbode, Sint-Norbertijnenabdij (N, I/3); **1985** Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwkathedraal (R, IV/90); Lanaken, Sint-Servaas (N, II/21); Leuven, Sint-Quinten (N, I/4). In 1986 ging Bernard Pels op pensioen; zijn zoon Ge-Servaa's nam de zaak over. In 1996 overleed hij in Calpe, Spanje. Meer informatie bij: Pels-D'Hondt Orgelbouw, Dorp 73, 2230 Herselt. Telefoon 014-54 46 58. Fax 014-54 14 93. Website: www.pels.be.

Orgeltijdschriften

Ars Organi — XLIX, 2001, nr. 2/juni: G. AUMÜLLER, *Gab es Beziehungen der John-Reinecke-Schule zu Johann Patroclus Möller?*; J. MAYR, *Ein Registrierenleitung Joseph Gablers*; FR. DRESE, *Das Mecklenburgische Orgelmuseum Malchow*; P. THISEN, *Plädoyer für das Bach-Spiel auf gleichstufig temperierten Orgeln*; M. BALZ, *Orgelpflege: Weshalb werden alte Orgeln restauriert?*; L. TAGLIAVINI-CHR. BOSSERT, *Die Orgel als europäisches Kulturgut*.

De Orgelvriend — XLIII, 2001, nr. 4/april: D. MOLENAAR, *van 'Orgelmaker Mense Ruiter' tot 'Mense Ruiter Orgelmakers'*; T. v. ECK, *Gabriel Joseph Rheinberger (1839-1901) (I)*; nr. 5/mei: K. NOTTROT, *Daniel Roth waakt over zijn Cavallé-Coll*; B. v. BUITENEN, *het Pieter Backer-orgel in de Bonifaciuskerk te Medemblik*; Nr. 7/8/juli/aug. W. v. TWILLERT, *Interview Umberto Pineschi: Kenmerken van Italiaanse orgels*.

Het Orgel — XCVII, 2001, nr. 3: W. DIEPENHORST & R. v. DIJK, *Het koororgel in de Grote St.-Laurenskerk te Alkmaar*; P. v. DIJK, *Het König/Verschuere-orgel in de Paterskerke te Kempen*; H. FIDOM, *Het Nederlandse orgelfront in de eerste helft van de 20de eeuw: een overzicht*; H. FIDOM, *Orgelmetaal gieten op zand*; J. VERDIN, *'Les adieux'*; nr. 4: J.-P. STEIJVERS, *De geschiedenis van het orgel in Rusland*; P. v. DIJK, *Gaston Kern en het Silbermann-orgel in Ebersmunster*; N. THISTLETHWAITE, *Het Engelse kathedraalorgel in de 20de eeuw*; J.-P. KNIJF & R. STOLK, *Moderne Amerikaanse orgelcultuur*.

La Tribune de l'Orgue — LIII, 2001, nr. 2: G. BOVET, *Eine rechtgrosse und recht schöne Orgel*; G. BOVET, *Jouer Bach au 21e siècle*; R. BELLATTI, *Itinéraire d'orgues historiques à Gènes*.

L'Organiste — XXXIII, 2001, nr. 1/jan.: L. KERREMANS, *Les orgues de l'église Saint-Paul à Uccle*; L. DE VOS, *Des orgues Schyven au Costa Rica*; nr. 2/april: J.-P. FELIX, *L'orgue Jaquot-Jeanpierre & Cie de l'église Saint-Hubert à Fouches (1888)*; J.-P. FELIX, *L'orgue de l'église Saint-Amand à Anwaing*.

L'orgue — 2001-1 nr. 253: P. GUILLOT, *Orgues et organistes de la Cathédrale Notre-Dame-de-l'Annonciation de Bourg-en-Bresse depuis l'édification de son grand orgue (1683-2000)*.

L'orgue francophone — 2001, nr. 29/30: J.-M. BAFFERT, *L'orgue de la chapelle du Château e Versailles (V)*; D. H. DE LA MONTAGNE, *Une famille de facteurs d'orgues: les Dallery*; P. M. GUÉRITTEY, *L'orgue de Sain-Jean -de-Losne*; P. L. SIRON, *Leçon de M. Chapuis*.

Organist en Eredienst — 2001, nr. 5/mei: W. J. CEVAAL, *Richtingenstrijd in de orgelbouw*; J. RAAS, *Improviseren (3)*; nr. 6/juni: W. J. CEVAAL, *Gerommel rond restauraties*; CHR. LELIE, *Pleidooi voor twintigste-eeuwse orgelkunst*; H. KAMPHUIS, *Neobarok zonder scherpe kantjes*.

The American Organist — XXXV, 2001, nr. 5/mei: M. JURINE, *Reconstruction of the Organ at Saint-Michel in Saint-Brieuc, France*; nr. 6/june: A. M. THOMAS's *Organ Lesson: Karg-Elert, Nun danket alle Gott*; nr. 7/juli: H. THOMSON & D. BOE, *Oberlin Conservatory of Music, Ohio, C.B. Fisk Organ (C-Coll)*.

The Diapason — LXXXII, 2001, Nr. 4/april: P. HARDWICK, *The Church and Organ Music of Colin Mawby*; nr. 5/mei: X. EIFRIG, *Reger's Toccata and Fugue in d/D, op. 59*.

The Tracker — XLIV, 2000, nr. 4: TH. DAVIS, *W. H. Davis & Son List and Annotates 230 Organs*. XLV, 2001, nr. 1: R. SMITH, *The Organist's Guide to the player Residence Organ*.

'Orgelkunst' is een driemaandelijks orgeltijdschrift, uitgegeven door de
'Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst' v.z.w.,
opgericht in 1978

XXIVste jaargang, nummer 3 - september 2001

ISSN 0776-9350

Redactieraad

hoofdredacteur: Kamiel D'Hooghe

redacteurs: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens en
Patrick Roose

Medewerkers

W. Callaert, H. De Backer, E. De Geest, R. De Vos, A. Dewitte, J. D'Hollander,
Dr. P. Dirksen, J. Eeckeloo, J. Fishell, J. Ferrard, A. Froidebise, G. Huybens,
M. Lemmens, T. Levoux, K. Lueders, T. Malengrau, J. Moors, P. Thomas,
R. Plovie, D. Potvlieghe, H. Baeck-Schilders, Dr. G. Spiessens, J. Van Hoolen
en P. Wagenaar; *vertalingen*: D. David

Administratie en redactieadres

Opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax. 02/305.69.88,
e-mail: dhooghedumon@pandora.be

Abonnement voor 2001

België: 700 Bef / Studenten: 400 Bef / Steunabonnement: 2500 Bef
Nederland: 50 NGL; Overige landen: 1100 Bef

*Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden
Inlichtingen op het redactieadres*

Betalingen

- Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57:
ten name van 'Orgelkunst', Beiaardlaan 1 te B-1850 Grimbergen
- Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van
Kamiel D'Hooghe met vermelding 'abonnement Orgelkunst'
- Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer
436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofdredacteur op het redactieadres

Internet en e-mail

website: www.orgelkunst.be

e-mail: mail@orgelkunst.be

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
Overname van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming
van de hoofdredacteur.

Frontpagina

Het Helewout-orgel (1631) in de Margaretaerk te Knokke,
ets van R. Bosschaert